

БЕЛЕЖНИЦА

Часопис за библиотекарство,
књижевност и културу

Година 24, 2023, број 44

СА — — ДР ЖАЈ —

ЖИВОТ КЊИГЕ

- 7 **Ното легенс**
- 9 **Итало Калвино**
Књига, књиге
(с италијанског превела Ивана Ђирић)
- 14 **Вероника Ђуфре**
Шта је читао Итало Калвино: књиге у књигама: од читалаца као јунака дела до „идеалне библиотеке“
(с италијанског превела Ивана Ђирић)
- 17 **Горан Миленковић**
Сер Томас Филипс, веломанијак и Џозеф Бланд Млађи, картоманијак

ШТА СЕ ДЕШАВА

- 23 **Биљана Ђирић**
Новим путевима у нову будућност
- 27 **Виолета Стојменовић**
Дело између концепције и геста: Приче између зидова
- 32 **Дејан Вукићевић**
Карантински дневник или Дворишна слобода

НА НАШОЈ СТАЗИ

- 37 **Маријана Стојчић, Драган Стојменовић**
Бор – заборављена повест радничких борби:
друштвено-економска трансформација у Бору током деведесетих година XX века
- 70 **Радиша Драгићевић**
Кораца у живот (3)
- 74 **Човек се учи док је жив**

ИЗ БЕЛЕЖНИЦЕ

- 81 **Ана Јанковић**
Библиографија као прилог проучавању југословенске и српске социологије
(Бојана Вукотић и Добрило Аранитовић. *Социолошки преглед 1938–2020: Библиографија*.
Београд: Српско социолошко друштво, 2021)
- 85 **Кристоф Мекел**
Избор из поезије
(изабрала и с немачког превела Јелена Радовановић)

95 ЛЕТОПИС

101 УПУТСТВО АУТОРИМА

ЖИВОТ КҲЫНГЕ

Homo legens

„Живимо у свету у којем је све прочитано чак и пре но што је почело да постоји.“¹

Међу бројним писцима и списатељицама чије су „визије“ Књиге или књига, рукописа, свитака, текстова, библиотеке или Библиотеке постале делићи интернационалног митопоетског мозаика или колажа/асамблажа посвећеног стварним, прижељкиваним и симболичким потенцијалима „писане речи“ и вештине организације знања и искустава који се путем ње материјализују и преносе, посебно место припада италијанском писцу и уреднику Италу Калвину, а њега су – можда и више од самих предмета читања и простора у којима се они повезују и чувају – нарочито интересовали процес, фазе и модалитети, простори, амбијенти и околности читања, читање као физичка и ментална радња, као поза или пак начин одношења према свету, као час свакодневна, час изузетна активност: „Од Стазе до паукових гнезда (из 1947) до књиге-амблема 'Читаоца' – Ако једне зимске ноћи неки путник (из 1979), писац је у више наврата истицао не само тренутак читања, када ликови у његовим делима читају, већ је и у оквиру самог приповедања промишљао о искуству читања.“² Бројне рефлексije о читању и читаоцима, неретко духовите, па и ироничне, често представљају кључне моменте Калвинових прича, романа, есеја и других текстова, док су им неки од њих у потпуности посвећени, као споменути роман-амблем, роман о читању („хипер-роман или роман уздигнут на енти степен“³ по Калвину; мета-роман, по другима) или прича о љубавној авантури страственог

¹Italo Calvino, "Mondo scritto e mondo non scritto", in *Saggi: 1945–1985. T. 2*, a cura di Mario Barenghi (Milano: Mondadori, 1995), 1869.

²Alberto Cadioli, „La biblioteca del mondo narrato da Italo Calvino“, in *Biblioteche reali, biblioteche immaginarie: Tracce di libri, luoghi e letture*, a cura di Anna Dolfi (Firenze: Firenze University Press, 2015), 429.

³Italo Calvino, "Il libro, i libri", in *Saggi: 1945–1985. T. 2* (Milano: Mondadori, 1995), 1856.

⁴Прича је на српском доступна у преводу Кармен Милачић као „Доживљај једног читаоца” у *Oblaci velegrada* (Sarajevo: Svjetlost, 1960), 47–62 и у преводу Гордане Суботић као „Авантура једног читаоца” у *Teške ljubavi* (Beograd: Darma, 2021), 163–182.

⁵Italo Kalvino, „General u biblioteci”, у *Pre nego što kažeš „halo”*, prev. Elizabet Vasiljević (Beograd: Rad, 2001), 41–46.

⁶Calvino, „Mondo scritto e mondo non scritto”, 1865–1866.

читаоца на летовању са случајном познаницом на плажи, која му, нажалост и на срећу истовремено, стално одвлачи пажњу са страница романа у које је „уронио”⁴ или пак параболо о старом, нечујном и готово невидљивом, сићушном библиотекару

Криспину – представа можда непожељна и стереотипна, мада је вештина коју скрива и те како привлачна – који читаву војску цензора вешто преобраћа у страствене читаоце, свесне да ниједна књига није ни заиста коначна ни непобитна.⁵

Јесу ли, дакле, животна и читалачка искуства „на неки начин комплементарна” или је повратак из књиге у тродимензионални физички свет, из записаног у незаписано заиста аналоган „трауми рођења”?⁶

Књига, књиге⁷

Итало Калвино (1923–1985)
(с италијанског превела Ивана Ђирић)

Обраћајући вам се у оквиру Сајма, желим да покушам да анализирам осећања која ме обузму сваки пут када посетим неку велику изложбу књига: својеврсну вртоглавицу док се губим у мору штампаних хартија, у огромном небеском своду од обојених страница, у овој ситној прашини типо-

графских знакова; бескрајно отварање простора као низа огледала која умножавају свет. Ишчекујем изненађење у виду новог наслова који ми буди радозналост; осећам изненадну жељу да видим реиздање неке старе и ретке књиге; осећам страх и олакшање истовремено, кад помислим да ће године мог живота једва бити довољне за читање или ишчитавање макар ограниченог броја књига које се пружају пред мојим очима.

Имајте на уму да су та осећања другачија од оних које изазива велика библиотека: у библиотекама прошлост се таложу у геолошким слојевима неизговорених речи; на сајму књига се исписана вегетација константно обнавља, а ток тек одштампаних речи усмерава ка будућим читаоцима и тежи да се излије у њихове менталне склопове.

[...]

Књиге су створене да буду у множини, појединачна књига има смисла једино ако се придружује другим књигама, ако их прати или им претходи. Тако је још од кад су књиге биле свитци од папируса поређани на полицама библиотека у виду вертикалних цилиндара поравнатих као цевчице оргуља, сваки са својим озбиљним или деликатним, смелим или меланхоличним гласом. Наша цивилизација се заснива на умножавању књига; до истине се долази само ако је гонимо из књиге у књигу као лептира шароликих крила који се храни разним језицима, сучељавањима, противречностима.

Наравно, било је цивилизација, религија и народа који су се препознали у једној јединој књизи, „Књизи“, али је она могла садржати мноштво других књига, као она коју

⁷Предавање одржано на Сајму књига у Буенос Ајресу, први пут објављено у листу Нове италијанске бележнице (Nuovi quaderni italiani 10 (1984): 11–21). Calvino, *Saggi: 1945–1985*. T. 2, 1847–1860.

с правом зовемо Библија, тј. та βιβλία у значењу „књиге“, у множини, не „књига“. Па чак и када је неки свети спис заиста књига у једнини, као Куран, она захтева бескрајни низ коментара и егзегеза, тако да се може рећи да се књига, што се више сматра коначном и беспоговорном, то више размножава, пунећи читаве библиотеке.

Идеја о „апсолутној књизи“ јавља се понекад и у световној књижевности, као Књига, са великим К, за којом чезне Маларме, али бих рекао да је ту реч о ђавољем искушењу. Бољи је свако ко скромним и збуњеним гестовима промовише своју књигу као глосу претходно написаним књигама или своје дело сматра поглављем суперкњиге која садржи сва већ написана издања или издања које тек треба да буду написана, познатог или непознатог аутора, на свим језицима. Колективна свест је писаној речи придавала натприродне моћи и сањарила о књизи која би оном ко је поседује и зна да пронађе праву реч на њеним страницама омогућила да влада светом. Магична књига се појављује као натприродно средство у бајкама, легендама, витешким авантурама: обично су њене моћи биле окренуте ка злу, али се зла магија, доспевши у праве руке, могла претворити у жељно ишчекивану помоћ.

[...]

Каква је моћ речи коју садржи магична књига? Може ли реч променити свет? Или можда реч има моћ да разложи свет, да сама буде свет, да сопственом целокупношћу замени целокупност ненаписаног света?

[...]

Метафора књиге као света и света као књиге има дугу традицију, од средњег века до данас. Ко је у стању да прочита књигу о свету? Само бог или и човек? Метафора књига-свет јесте у сржи теолошких расправа о божјој мудрости и границама човековог ума. На почетку модерног доба и Франсис Бејкон и Галилео Галилеј ауторитету књига

⁶Реч је о сонету „Начин филозофирања“ (Modo di filosofare).

писаних на језику људи супротстављају књигу Природе коју је Бог написао на свом језику, а коју човек мора да дешифрује. Томазо Кампанела ову идеју сажима у једном сонету: „Свет је књига у којој Вечна разборитост / написа сопствене замисли...“.⁸ Галилео прецизира да

је књигу света Бог написао математичким и геометријским писмом.

Да ли, дакле, моћ речи лежи у бескрајним могућностима које нам отвара комбинаторика? Од средњег века Рамона Лула до Лајбницевог 18. века, комбинаторика се нај-

⁹Књига (про)мена или Ји Бинг првобитно је била кинеска збирка знакова за прорицање и тумачење, настала у деветом-осмом веку пре нове ере, да би с временом постала једно од најважнијих дела кинеске филозофије, средство разумевања и искуства космичког устројства на основу 64 хексаграма (64 знака од по шест испрекиданих и пуних линија).

амбициознијим великим умовима појављује као кључ сваког знања и буди у њима сан о универзалној књизи. Из Кине нам језуитски мисионари доносе књигу у којој су све људске судбине садржане у комбинаторици шест испрекиданих или пуних линија: зове се „књига про-

мена“.⁹ Лајбниц изучава 64 хексаграма ове древне кинеске књиге не да би испитивао будућност већ да би из ње извукао систем бинарног рачуна, који ће два века касније постати информатички код. Да ли је онда та магична књига, апсолутна књига, чије тајне превазилазе ограничења сваког језика, ништа друго до модел електронског

мозга? Али нама компјутер вреди само зато што може да меморише и извршава велику количину програма које ми обрађујемо и уносимо у његова микрокола. Вратимо се, ипак, мноштву као услову пре сваког сазнајног чина. Како компјутер нема смисла без програма, без софтвера, тако и књига која претендује да постане „Књига” нема смисла ван контекста многих, многих других књига око ње.

Поред тога, од давнина постоји и изазов да се знање свих књига сакупи у само једној: енциклопедији. Може се рећи да ова жеља полази од најрационалнијих мотива-ција, од потребе за редом и методом: мапирати територије људског знања, одредити границе наших сазнања. Можда ниједна цивилизација, ниједна епоха не може да одоли овом енциклопедијском подухвату, али је ипак истина да ће се ова жеља за сједињавањем многобројних знања сваког пута испоставити илузорном, јер свака врста сазнања има свој метод и свој језик, који се разликују од других метода и других језика, и не може да се заокружи у смислу који сама реч енциклопедија сугерише.

[...]

Књига, књиге. Идеја да се књиге рађају из књига биолошким нагоном својственим исписаној хартији може изазвати нелагоду: ако писана реч пролази кроз руку која пише и ако је аутор само средство у служби нечега што се исписује независно од њега, можда ми и не пишемо књиге, већ књиге исписују нас. Људи који ову претпоставку сматрају узнемирујућом пре ће веровати у то да је страница коју исписују огледало у којем се одражава слика њих самих: књигу виде као писани еквивалент своје најдубље личности, као продужетак своје индивидуалности, манифест свог јединственог и непоновљивог постојања, а себе као књигу коју треба да дешифрирају. Верују у књигу као огледало или аутопортрет. На основу Монтењеговог учења, управо тако се и може разумети писање које обележава почетак модерне културе, које се потом наставља кроз Русоа, све до данашњих дана, до Пруста и даље. „Ко додирне ову књигу, додирује човека”, говорио је Волт Витман.¹⁰

¹⁰Реч је о песми „So Long!” („Довиђења”) из збирке Влати траве.

Међутим, књиге у којима једно људско биће приповеда о себи и себе описује показујући раније недосегнуту истинитост, ретке су и изузетне, а мислим да не би ни било корисно да су бројније, осим ако желимо да присуствујемо умножавању одушака и нарцизама којима литература већ прилично обилује. Добра књига не вреди толико зато што нас учи да упознамо одређену особу, већ зато што нам представља нови начин разумевања људског живота, који се може применити и на друге и којим се можемо и ми послужити не бисмо ли препознали сами себе. Када би свако људско биће у себи садржало своју књигу и требало само да је преточи на папир (или да је плусне као јаје у чинију), библиотеке би биле пренасељене огромним популацијама папирних дупликата свих живих и мртвих, мање кварљивих него што су тела од крви и меса која ће се збрати у долини Јосафатовој¹¹, што би била свакако највише узнемирујућа од свих претпоставки. Ја пак више волим да верујем у идеалну библиотеку која прикупља узорне моделе искуства, прототипе, есенцијалне форме из којих се може закључити све могуће.

¹¹Јосафат („Бог суди”) – један од библијских царева Јудеје, док је долина Јосафата место где, по пророку Јоилу, који је једини спомиње, Бог прикупља све „народе” (или, по другим тумачењима, непријатеље Израела) да им суди (Књ. пророка Јоила, гл. 3, 12).

Да бих изашао из уопштених разматрања и прешао на своје искуство као писца, морам да кажем да ме више од жеље да напишем своју књигу, књигу као еквивалент мени самом, покреће жеља да испред себе имам књигу коју бих волео да прочитам, и онда покушавам да се идентификујем са имагинарним аутором те књиге коју тек треба написати, аутором који би могао бити веома другачији од мене... Али пре свега, хтео сам да истакнем чињеницу да се свака књига рађа у присуству других књига, у односу и поређењу са другим књигама.

Сада бих можда могао да се позабавим питањем које се данас често поставља, а уобичајено је на сајму књига: „Ти о књигама говориш као о нечему што је увек било и биће, али да ли смо потпуно сигурни да књига има будућност? Да ће преживети конкуренцију електронских аудио-визуелних средстава? Како ће се трансформисати и шта ће је заменити? И шта ће бити с писцем?” Дакле, било како било, мој одговор може бити само један – верност књизи. Посматрајмо из перспективе векова. Књиге су кружиле светом много пре Гутенберговог изума, па ће и у будућим вековима сигурно наћи нове начине да преживе.

[...]

Знамо да се облик књиге мењао много пута кроз историју и да ће сигурно наставити да се мења. Није да сам срећан због тога, јер сам везан за књиге као предмете, за њихов садашњи изглед, иако се све ређе виђају издања којима се изражава љубав према књизи као предмету, који, да би нас пратио кроз живот, мора бити уметнички израђен.

[...]

Међутим, можда ће у будућности бити других начина читања које ми не можемо ни да наслутимо. Чини ми се погрешним осуђивање сваке технолошке новине под изговором да су хуманистичке вредности угрожене. Сматрам да свако ново средство комуникације и ширења речи, слика и звукова може да обезбеди нове креативне развоје, нове начине изражавања. И мислим да ће технолошки напредније друштво бити богатије стимулансима, изборима, могућностима, разним средствима и да ће имати потребу за читањем, за нечим за читање и за особама које читају. Мислим да је читање неупоредиво са било којим другим средством учења и комуникације, јер читање има свој ритам којим управља читаочева воља; читање отвара простор за преиспитивање, размишљање, критичку анализу, све у свему, за слободу; читањем се успоставља однос и са собом, а не само са књигом, са унутрашњим светом посредством света који нам књига отвара. Можда ће, услед других обавеза, бити све мање времена за читање, то и сада важи, али је још више важило за већину људских бића у прошлости. Како год, ко има потребу да чита, ко ужива у читању (а читање је свакако потреба-уживање), наставиће да прибегава књигама, и прошлим и будућим.

Музеј Простори 20. века (Spazi900) при Централној националној библиотеци у Риму, основан 2015. и посвећен италијанским писцима 20. века, у којем се налазе не само рукописи или прва издања књижевних дела Елзе Моранте, Пјера Паола Пазолинија, Прима Левија и других већ и предмети и разноврсна некњижна грађа везана за њихов књижевни рад и живот у књижевном свету, од 2021. године садржи и реконструисану Калвинову библиотеку – у „Сали Калвино“ налази се оригинални мобилијар Калвинове последње кућне библиотеке, уједно и радне собе, коју је његова супруга, преводитељка Естер Сингер, одржавала нетакнутом више од тридесет година након пишчеве смрти. Италијанска национална библиотека је од Калвинове ћерке Ђоване преузела собу заједно са књигама сређеним на начин на који их је сâм Калвино средио и конзервирала је у том, затеченом стању.

Шта је читао Итало Калвино: књиге у књигама: од читалаца као јунака дела до „идеалне библиотеке“¹²

Вероника Ђуфре
(с италијанског превела Ивана Ђирић)

¹²Veronica Giuffré, "Cosa leggeva Italo Calvino: I libri nei libri: Dai personaggi lettori alla "biblioteca ideale", *Flaneri*, 11 febbraio 2019, <http://www.flaneri.com/2019/02/11/cosa-leggeva-italo-calvino-3/>.

Једна стаза за истраживање библиотеке Итало Калвина не води кроз полице домова у којима је аутор становао, већ пролази његовим исписаним страницама. И премда нам аутор не открива да говори о себи, то путовање кроз његове критике и књижевне изуме омогућава нам да откријемо много о њему као читаоцу.

Још од првих књижевних експеримената, Калвинова проза је засута ликовима посвећеним сређивању сопствених књига, чему је и сâм аутор обично поклањао много времена. Попут Пјетра, главног јунака приповетке „Синови лењивци“, који пред својом скромном колекцијом књига каже: „Упорно сређујем ово мало књига што их имам на полици: италијанске, француске, енглеске. Или по садржини: историја, филозофија, романи. Или све укоричене на једном месту, лепа издања на једну страну, похабана на другу.“ Читалац Калвино се огледа и у карактеристикама барона на дрвету, с његовим viseћим полицама које носе томове Дидроове и Д’Алемберове „Енциклопедије“ и „приручнике разноразних умећа и заната“: „Како би сместио све те књиге које је добављао, Козимо је направио неколико viseћих библиотека, заштићених што је могуће боље од кише и глодара, али их је непрекидно премештао, руководећи се предметом проучавања

¹³Цитат је преузет из: Italo Kalvino, *Baron na drvetu, u Naši precí*, prev. Ana Srbinović (Beograd: Paideia, 2007): 171. Роман је на српском језику доступан и у преводу Југане Стојановић.

или тренутним укусом, јер је он књиге на изванстан начин поистовећивао са птицама и није подносио да буду непомичне или заточене као у кавезу: говорио је да га то растужује.“¹³

На бази идеје да књиге не могу да се заробе, писац почиње да осмишљава своје „идеалне полице“, на којима томови немају времена да сакупе прашину јер се стално премештају,

описујући орбите кретања у константној еволуцији. У есеју „Конрадови капетани“ из 1954. можемо прочитати: „На овој мојој идеалној полици Конрад се налази поред етеричног Стивенсона, иако су чиста супротност и према начину живота и према стилу писања. Па ипак, више пута сам био у искушењу да га преместим у други, мени мање доступан ред на полици, у ред аналитичких, психолошких романописаца попут [Хенрија] Џејмса и Пруста, који неуморно обнављају чак и најситнија прохујала осећања. Или у ред мање-више проклетих естетa, попут Поa, оптерећених измештеним љубавима, премда га његови мрачни немири о апсурдном универзуму не би могли сврстати на још увек несређену и неорганизовану полицу „писаца кризе“. Ипак сам га увек држао надокхват руке, уз Стендалa, који му је тако мало сличан, уз Ниева, са којим нема ничег заједничког.”

Калвино своју библиотеку доживљава као пажљиви одабир књига, а не као гомилу, исто као и Америго Ормеа у делу „Дан једног члана изборне комисије“: „Током година дошао је до закључка да је боље усредсредити пажњу на мањи број књига. У младости је читао све одреда и никада се није могао заситити књига. Сада, у зрело доба, почео

је да се удубљује и није више ишао у ширину.”¹⁴ Потреба да се ослободи вишка постаје све преча када своје књиге мора да спакује у кутију због селидбе у други град, што се и догађа 1967. године, када из Торина одлази у Париз.

¹⁴Italo Kalvino, *Predvojeni vikont; [Dan jednog člana izborne komisije]*, prev. Jugana Stojanović (Beograd: Nolit, 1965), 186.

Са француске полице уклања књижевне узоре из младости, док га истовремено обузима страст према Леопардију, Галилеу, а појављују се и савременици: Борхес, Валери, Кено, Перек. Све док живи у Паризу, са књигама расутим „мало овде, мало онде“, Калвинова библиотека представља његову унутрашњу мапу – „готово као да бих себе да поистоветим са

идеалном библиотеком”, изјавио је 1974. године у интервјуу Валерију Риви.¹⁵ Као у роману *Ако једне зимске ноћи један путник*: „Писац погледом прелази преко корица књига на полицама, затвара очи и види како се целокупна светска књижевност разлаже у бескрају, како се умножава, како се шири.“ Књижевност му изгледа као неко „вибрационо поље, као галаксија у сталној експанзији”,¹⁶ а његове су књиге груписане у „целину која не сачињава библиотеку.”¹⁷

¹⁵На основу тог телевизијског интервјуа, Калвино је написао аутобиографски есеј „Усамљеник у Паризу”, који је касније уврстио у своју збирку есеја *Камен преко свега*, избор из „Усамљеника”, који садржи и наведени цитат, доступан је и на српском у: Итало Калвино, *Камен преко свега*, прев. Марија Радованов Матиоли (Нови Сад: Светови, 1996), 13 (прим. ур.).

¹⁶Реч је о широј рукописној верзији Калвиновог есеја „La squadratura” / „Премеравање” (предговор за књигу италијанског уметника Ђулија Паолинија), који генетичка критика повезује са романом *Ако једне зимске ноћи...* (прим. ур.).

¹⁷Italo Calvino, *Ako jedne zimске noći neki putnik*, prev. Pavao Pavličić (Zagreb: Znanje, 1981), 156. Роман је на српском доступан и у преводу Ане Србиновић.

следњих књига које сам прочитао и оних које сам опет обећао себи да ћу их прочитати (моји се живот базира на списковима: на извештајима о ономе што чека да буде урађено, на плановима које се не остварују)”. А жеља за истраживањем увек нових мисаоних система води га до потпуно непознатих подручја, што показује велики број атласа, мапа, историјских, етнолошких књига, књига о физици и астрономији нагомиланих у његовим

читаоницама. Таква литература не само да одговара његовој радозналости већ му пружа и функционалне полазне основе за књижевно, критичко и теоретско стваралаштво. Његова библиотека, дакле, није библиотека библиофила или колекционара, већ је библиотека интелектуалца и надасве страственог читаоца.

Како се његов критички дискурс богати, а дефиниција поетике конкретизује, тако се пробија идеја библиотеке као система. У есеју из 1967. године пише: „Књижевност није саздана само од појединачних дела већ и од библиотека, система у којима се на основу разних епоха и традиција организују 'канонски' и 'апокрифни' текстови. [...] Библиотека може имати затворени каталог или пак тежити томе да постане универзална, али се увек шири искључиво око језгра 'канонских' књига.” Затим додаје: „Идеална библиотека којој тежим јесте она која гравитира ка спољашности, ка 'апокрифним' књигама, у етимолошком смислу речи, тј. ка 'скривеним' књигама. Књижевност је потрага за књигом скривеном негде далеко, књигом која може да промени вредност познатих књига, књижевност је тежња ка новом апокрифном тексту који треба пронаћи или измислити.”

Класици су центар гравитације његове библиотеке, сваке библиотеке. Класици за Калвина представљају штиво „формативно у смислу да дају облик будућим искуствима”, како 1981. године пише у чланку за Еспресо¹⁸ („Италијани, упућујем вас на класике”¹⁹). И без прављења „разлике на основу древности, стила и ауторитета”, „класик је књига која никада није завршила са оним што има да каже” и сваки читалац је у обавези да направи своју библиотеку без икаквих претходних условљавања и смерница јер се „само током безинтересних читања може десити да налетити на књигу која постаје 'твоја' књига.” Да подробније објаснимо пише речима: „Преостаје само да свако од нас измисли идеалну библиотеку својих класика; рекао бих да би она требало једним делом да обухвати књиге које смо прочитали и које за нас имају вредност, а другим делом књиге које намеравамо да читамо претпостављајући да могу да имају вредност. Остављајући одељак празних места за изненађења, за повремена открића.”

Калвино је задовољан увек када открије нешто ново док окупља своје звезде водиле на прагу новог миленијума. У Америчким предавањима изненађујућа слика лакоће води његове изборе, од Персејевог лета до импровизација Самјуела Бекета. Уз помоћ својих божанстава, Калвино посматра садашњост док се припрема за будућност коју може да предвиди – али коју неће имати времена да упозна – попут свог најпоетичнијег, а вероватно и најсличнијег јунака. Са истом сањарском луцидношћу са којом Паломар посматра талас, броји власти траве, набраја француске сиреве или обилази последњи живи примерак албино гориле у зоолошком врту, Калвино управља поглед на свет као на изузетну књигу коју треба прочитати и непрестано се труди да „досегне до крајњег смисла до кога речи не досежу”.²⁰

¹⁸Италијански недељник (ит. *L'Espresso*; прим. прев.)

¹⁹Реч је о чланку који је Калвино изнова објавио под данас чувеним насловом „Зашто читати класике” (*Бележница* год. 13, бр. 23 (2011): 77–83) (прим. ур.).

²⁰Italo Kalvino, *Palomar*, прев. Aleksandar V. Stefanović (Beograd: Prosveta, 1989), 72 (превод је незнатно измењен; прим. прев.).

Сер Томас Филипс, веломанијак и Џозеф Бланд Млађи, картоманијак

Горан Миленковић, Народна библиотека Бор

Томас Филипс (Thomas Phillipps), рођен у Манчестеру 1792. године, у предговору својем *Catalogus librorum manuscriptorum in bibliotheca* (1837) назвао је себе савршеним веломанијаком („perfect vello-maniac”, од vellum – врста пергаментa), спремним да за жељени рукопис издвоји онолико новца колико год продавац тражи. Посебно је вредновао историјске и необјављене рукописе, нарочито оне који су били на пергаменту. Потакнути извештајима који су говорили о њиховом масовном уништавању, било стругањем злата којим су каткад била писана слова, извлачењем састојака од којих се добијало лепило или простим немаром и незаинтересованошћу власника, Филипс је истраживао изворе и архиве и бесомучно куповао, нарочито по манастирима који су после Француске револуције јефтино продавали своје архиве. Имао је неку своју малу логику – њихова вредност, тренутно незнатна, биће већа када рукописи буду откупљени, па обзнањени јавности, а када буду део културне и финансијске свести, онда ће и њихова егзистенција бити сигурнија. Тако је у дугом времену створена вероватно највећа колекција коју је поседовао неки појединац – сер Томас Филипс је направио збирку од шездесет хиљада рукописа, за чије ће му делове касније бити захвалне многе знамените библиотеке света.

Рођен је као незаконити син нежељеног текстилног фабриканта и његове кућне домаћице. Отац га је посинио, одшколовао у Оксфорду и охрабривао синовљеву радозналост према књигама. Из тог времена значајан је детаљ из Томасове биографије – строги отац га претећи прекоревача да може да испуњава своје књигољубиве жеље само уколико за то има материјално покриће. Син се оженио и добио три кћери, а од тридесете године страшно се предао куповини књига, рукописа и уметничких предмета. Проблем са Томасом Филипсом био је следећи – годишњи приходи куће износили су око шест хиљада фунти, а за своје рукописе и књиге трошио је годишње око пет хиљада. Такво вођење економије доводи породицу често на ивицу банкрота. Породична кућа се распада,

а породица нема новца да плати поправке. Међутим, манијакални отац не одустаје и, у посебно лошим тренуцима, задужује се, али само да би могао да купује. Једна од већих криза наступила је када је прошена најстарија кћер, па је Филипс проценио да би га та удадба и касније следујућа деоба имања и заједнички живот успорили или онемогућили у истрајавању и испуњењу базичне животне страсти. Одбио је просца, а кћер је потом побегла и удала се без допуштења. Дошло је до спора и Филипс је изгубио кућу која је у исто време била и место где је држао своју библиотеку. Пресељење је било епско: за његово је извођење било потребно сто шездесеторо људи, две стотине тридесет коња и стотину кола и трајало је осам месеци. У таквим условима, супруга и кћери биле су третиране као другоразредни предмети у односу на колекције и често су играле улоге пуких служавки и службеница у кући која је стицајем околности постала место где расте и развија се првокласни библиоман. Супруга и кћери биле су принуђене да сређују, пописују, чак и преписују поједине рукописе. Његова несрећна жена, чија је спаваћа соба била од врха до пода затрпана кутијама и папирима, развила је зависност од наркотика и умрла је у тридесет седмој години. Сер Филипс је у једном тренутку огласио да је он сâм на продају, за педесет хиљада фунти – толико је било потребно да уреди своје књишке послове. Ни нова супруга није издржала са њим до краја.

Сер Филипс би улазио у књижаре и куповао целокупну понуду или би прегледао каталоге и куповао све оно што већ није поседовао. Имао је агенте широм Европе. Са продавцима се жестоко сукобљавао – понекад би одбијао да плати дугове, али рукописе и књиге није враћао. Неки од продаваца отишли су у стечај због таквог његовог понашања. Кризе и принуде прекидали су, срећом, ратови, а после је настављао по старом. За разлику од неких других типова библиомана, његову колекцију било је могуће разгледати и користити, али је била строго забрањена за очи римокатолика. Пошто је дуго и неуспешно покушавао да кроз преговоре са Дизраелијем организује прелазак колекције у руке британске нације, остало је да се о њој старају наследници. У опоруци је наведено да се колекција не сме дирати, у смислу да се не сме нарушавати њена целина и њен обим, да се његова лична каталогизација не сме реметити, да се у целини мора држати у кући (Thirlestain House) и, као што је и речено, да је затворена за католички свет. Тек 1977. године, више од века од смрти Томаса Филипса (1872), окончана је продаја колекције. Поједини делови ове богате збирке, која је на крају поред огромног броја рукописа бројала и четрдесет хиљада књига, краси краљевске библиотеке у Берлину и Бриселу, библиотеку у Утрехту, музеје у Њујорку и многе друге.

На прелазу између два миленијума, тврди се у литератури, у Сједињеним Америчким Државама живело је око десет хиљада сакупљача старих карата и мапа. Тај мали свет, у којем су своје страсти трошили и своје игре играли дилери и опседнути картофили, имао је неколико опорих, али раширених и популарних закључака о самоме себи. Пре свега, тај је свет признавао своју тамну и никада задовољену страст, управо опсесију. Њу су стављали у шаблоне психолошких, социолошких и психијатријских знања. Картофили су, наводно, махом из начетих породица и намучени траумама детињства, па се у свету колекционарства они посредно проналазе у процесима

реконструкције сопства, а у старости мапа виде отворени улаз у прошлост којом би, као власници, макар симболички могли да владају.

Ово је кратка прича о Гилберту Џозефу Бланду Млађем (Gilbert Joseph Bland, Jr), који је, изгледа, био тачно такав какав би морао да буде да би била потврђена наведена нота о патологији картофилских личности. Родитељи су му се развели када је имао три године, да би га потом очух физички злостављао. После завршеног факултета придружио се америчкој војсци у Вијетнаму, претходно се суочивши први пут са законом, због војње украденог аутомобила. Из рата је изашао жив, али са посттрауматским стресним поремећајем, који се надовезао на базичну депресију којом је био дарован од судбине. Оженио се и убрзо оставио породицу, у међувремену се неколико пута сукобивши са силом закона. Коначно, одлежао је три године због коришћења лажног идентитета и злоупотребе средстава која су била одобрена од стране америчких власти за потребе оних који немају посао.

Почетком деведесетих, са другом супругом отворио је радњу са рачунарима, која је пропала и увалила их у дугове. Тих месеци купио је ствари напуштене у депоу за складиштење. Међу њима су биле и неке старе мапе. Неко му је дошапнуо да је посао са картама исплатив и тако је све кренуло. Господин и госпођа Бланд отворили су радњу *Antique Maps and Colletibles* у Палм Спрингсу на Флориди, да би покрили дугове и испратили Бландову коцкарску пасију, још један украс његове нежне и целовите личности. Проблем са старим картама био је у томе што оне нису расле на флоридским палмама. И тако се Бланд досетио и кренуо да посећује америчке библиотеке. Тамо је, претходно се распитавши о потребама колекционара, исецао металним резачем карте из књига и износио их из библиотека да би их касније продавао клијентима. У само неколико година, Бланд је посетио све најбитније колекције ретке картографске грађе, укључујући и ону која се налазила у Вилсоновој библиотеци при Универзитету Северна Каролина. Касније, библиотекари и кустоси су га описивали као човека без запазивих особина, средњег по свему, по годинама, по изгледу и навикама, те тако и непрепознатљивог и замењивог било којим студентом који је улазио у истраживачке или читалачке дворане. Био је чист, тих, није таласао, привлачио пажњу, облачио се безбојно, имао је безбојно и свакидашње лице и наликовао је највише на празнину (коју је у књигама и изворима заиста остављао за собом). Као такав, оперисао је у библиотекама и са најслабијим и са најјачим обезбеђењем и излазио из фондова понекад и са десетак уредно сакривених карата исечених из књига и фасцикли. Каткад је његово мајсторство постајало вредно помена као неко мало уметничко дело интелигенције – умео је да у инвентар недостајућих карата у књизи упише описе карата које је управо он у том тренутку исецао и то тако да изгледа да им се траг губи у далекој прошлости. С друге стране, иако је имао уредне акредитиве, покривене неколиким псеудонимима, чудно је купце својим несналажењем у димензији актуелних вредности старих карата. Али, Бланда је интересовао само новац, па је тако и прихватао прву или другу понуђену цену. Штавише, био је постао познат због невероватно ниских цена, али и због раскоши својих продајних колекција. Уколико би га питали да ли нешто од карата поседује, понекад би рекао да нема, тренутно. После пар недеља, чему је претходила посета одређеној колекцији у некој од библиотека, где би из атласа и књига исецао тих дана тражено благо, звао би потражитеља и извињавао се како је погрешно и како је карту, заправо, већ имао у неком од претинаца своје радње.

Ухваћен је у Балтимору тако што је дежурни библиотекар приметио како Бланд исеца карту из књиге. Пратили су га кроз град и ухватили, а он је претходно бацио у грм своју спиралом увезану бележницу у којој су пронађене три карте вредности око две хиљаде долара. И извукао би се са казном гротескно неодговарајућом величини злочина да библиотекари нису у поменутој бележници нашли запањујуће податке о именима и ценама старих карата и библиотекама у којима се оне могу наћи. Било је довољно да потраже неке од њих и да открију да тих карата више у књигама нема. А испливао је и податак да је књиге из којих су карте исецане користио главом Џозеф Бланд Млађи. Ухапсила га је Федерална обавештајна служба у Палм Спрингсу, пошто је претходно покушао да сакрије трагове гашењем своје радње. Бланд је био украо између сто педесет и две стотине педесет старих мапа, чија се вредност процењује на око пола милиона долара. Биле су то карте Сједињених Америчких Држава, карте појединачних америчких држава (неке из древних времена конституције), потом земаља широм света, чак и Северног пола. Фигуративно, украо је и држао читав свет у рукама. Осуђен је на седамнаест месеци затвора и новчану казну од седамдесет хиљада долара јер се обавезао да ће сарађивати са библиотекама и стручне службе саветовати о начинима заштите од крађе. Многи су били запрепашћени благошћу ове казне, а њена незнатност директно се повезује са непостојањем свести друштва, односно правосудног система о правим вредностима картографске грађе и уопште свега што припада свету културног наслеђа.

ШТА СЕ

ДЕШАВА

Новим путевима у нову будућност

Биљана Ђирић,
Шта би кустосирање требало/могло да буде¹

У периоду од 15. до 19. септембра 2022. године, Народна библиотека Бор је учествовала у реализацији „Борских сусрета“, завршној манифестацији дугорочног међународног пројекта „Новим путевима у нову будућност“ Удружења „Шта би кустосирање требало/могло да буде“, с којим библиотека сарађује од 2020. године. Део сусрета одвијао се у самој библиотеци: свечано отварање; предавање архитекткиње Јелице Јовановић „Инфраструктурирање региона: материјалност и неопипљивост Новог пута свиле у Србији“; представљање пројекта и дела Приче између зидова Џесфи Џенг и заједничко јавно читање прилога на различитим језицима; представљање публикације *As you go... the road under your feet, towards the new future* – зборника научноистраживачких и уметничких радова насталих у склопу пројекта „Новим путевима...“, који је приредила Биљана Ђирић; уводни део жалбеног перформанса етиопског уметника Робела Темесгена (сам перформанс, инспирисан локалним и етиопским жалбеним обичајима, реализован је у напуштеној и веома рунираној згради железничке станице у Бору, коју су, на иницијативу старије суграђанке, учесници и публика заједнички одабрали као место које треба ожалити) и представљање Завичајног одељења гостима из иностранства (Етиопија, Француска, Велика Британија, Кина, Казахстан). Посебан сегмент програма чиниле су свакодневне шетње „стазама неочигледне историје“, које је организовала Јелица Јовановић, изабравши четворо суграђана различитог узраста (од студента до пензионерке) и занимања – Немању Стефановића, Милоша Божића, др Вишу Тасића и Катицу Радивојевић – да буду водичи кроз град и околину (стари коп, девастирани предели између града и села Кривеља, село Кривељ, које треба да се пресели због ширења копова и рудника). На крају, део сусрета биле су и три вечере које је у новоотвореном кинеском ресторану организовао кинески уметник Ху Јин, спремајући нека од типичних кинеских јела

¹Поздравни говор на отварању „Борских сусрета“ у Народној библиотеци Бор, 15. 9. 2022.

²<http://www.seecult.org/vest/mesta-pamcenja-i-zaboravljanja;integralna-verzija:https://www.biblioteka-bor.org.rs/2022/10/simona-dvorak-o-borskim-susretima/>

³<https://www.artandeducation.net/schoolwatch/508391/close-encounters-as-you-go-roads-under-your-feet-towards-the-new-future-research-inquiry>

Радивојевића, широј јавности пренели су симона дворак, француска кустоскиња чешког порекла² и Тоби Ипсон, уметнички критичар из Лондона.³

„Новим путевима у нову будућност” јесте дугорочни пројекат којим се промишља кинеска иницијатива „Појас и пут” и истражује како ће она изменити естетике и праксе свакодневног живота у различитим локалним контекстима. Пројекат сам замислила и иницирала 2019, након кустоског истраживања које сам спровела у источној Африци, централној Азији и неколико балканских земаља, где се пројекат тренутно одвија.

Значај телесног сазнања које сам стекла ходајући кроз та места, ослушкујући их и сусрећући људе чија су друштвена искуства и знања различита, био је круцијалан за моје разумевање не само локалних контекста већ и трансформационих процеса, индустријализације и модернизације које је иницијатива „Појас и пут” покренула у тим срединама. Тај аспект знања стеченог телесним путем, путем присуства и бивања на тим местима, ходањем и радом, одредио је пројекат и његов нагласак на блискости.

Ходање и слушање су обликовали пројекат. Разумевање сопствених ограничења учинило је хитном потребу за ширењем кустоске делатности, тако да у структури истраживања сада учествују истраживачке ћелије у виду организација, установа и појединаца: „Шта би кустосирање могло / требало да буде” са седиштем у Београду; Зденка Бадовинац из Љубљане; Уметнички музеј Рокбанд у Шангају; Музеј Тајмс у Гуангџуу; платформа „Артком” са седиштем у Астани; Робел Темесген и Синкне Ешету из Адис Абебе и Народна библиотека Бор. Истраживачке ћелије варирају од малих, тј. од организација које чини једна особа, до државних установа и приватних музеја. Стога сам срећна и почаствована што вечерас крај себе, у истој просторији, након више од две године заједничког рада онлајн, имам Робела Темесгена, Синкне Ешетуа, Ајгерим Капар и Драгана Стојменовића.

Циљ међусобног повезивања ћелија дугорочним ангажовањем јесте да се путем сарадње истакну различите структуре знања – не само уметника већ и архитеката, писаца, антрополога и активиста који обављају истраживања у склопу пројекта.

Током више од две године рада на пројекту и заједништва, доживели смо грађанске и политичке немире на већини локалитета, обољевања истраживача од ковида 19 (и оздрављења, срећом), грађански рат у Етиопији и пуцњаву на тргу у Алматију. Овај пројекат је растегао наша осећања и сваки дан је изазов за нашу издржљивост. Ипак, наставили смо да ходамо заједно. Истраживање је настављено у тишини, уз

признавање значаја заједништва током раздвојености која нам је наметнута. Бивствовање у пандемијским условима чини се још релевантнијим када размишљамо о интимности ћелија (у време када смо приморани да се придржавамо социјалног дистанцирања и раздвајања) и о томе како изводимо процес трансформације ка могућем заједничком имунитету.

Назив пројекта „Новим путевима у нову будућност“ упућује на путеве под нашим ногама. С једне стране, ти путеви могу да се схвате као видљиве инфраструктуре (линије метроа, брзе железнице или мостови) изграђене у склопу Иницијативе „Појас и пут“, у локалним срединама где се пројекат одвија. Ти путеви повезују друштво и омогућавају кретање људи, роба и сировина, као и бржу екстракцију. Међутим, наслов упућује и на путеве које градиво самим пројектом; на путеве који су наши, изграђени ходањем заједно и размишљањем заједно, утабавањем трава и цвећа у које наша стаза може изнова да урaste, постајући опет невидљива. Наши путеви кривудају између невидљивог и видљивог, трајности и пролазности. Наша шетња је спора и дуга, лаганим ходом, али то и није трка. Реч је о пажљивом ходу, који покушава да буде свестан света под нашим ногама, да сваки корак учини лаганијим од претходног, примајући к знању свет испод.

Пишући о ходању, канадска географкиња Хуанита Сандберг дели га на два корака. Први корак, који сам на почетку покушала да опишем, јесте лоцирање мог телесног знања у односу на постојеће стазе које већ познајем и којима ходам. Други корак Сандберг дефинише као ходање заједно. „Ходање заједно значи ‘реципрочно уважавање аутономије и независности организација’ умешаних у борбу; другим речима, уважавање мноштвености светова живота. Други корак, дакле, укључује учење учења о многострукости.“⁴

⁴Juanita Sundberg, "Decolonizing post humanist geographies," *Cultural geographies*, vol. 21(i) (2014): 33–47.

Од 2020. сарађујемо са 15 истраживача из Казахстана, Узбекистана, Етиопије, Србије, Словеније и Кине. Због пандемијских ограничења, тренутно су у фокусу истраживања на локалу и локалне хитне потребе.

ЗАШТО БОР?

Велики део нашег рада током последње две године остао је у мраку, при чему се намерно изабрана непрозирност користи да се у пројекту створи интимност, али и да се колеге заштите.

За практиковање интимног односа између ћелија потребна је непрозирност, пре него видљивост.⁵ Та интимност одређује како се и у којој мери деле идеје. Видљивост се пак одређује и контролише начином на који западна економија дискурса тесно сарађује с глобалном економијом, као њена десна рука.⁶ Многи локалитети на

⁵Nanyang Technological University, Singapore, The Current Convening #3, Day 2 Session 1 – Case Studies by Dr Cresantia Frances Koya Vaka'uta and Dr Cynthia Chou, <https://vimeo.com/423452178>. Кресантија Франс исписује три типа знања: отворено знање, доступно свима; знање о којем се преговара, за које се одобрава само делимичан приступ, и затворено знање, доступно само изабраној заједници.

⁶Stephen Muecke, *Textual Spaces: Aboriginality and Cultural Studies* (Sydney: New South Wales University Press, 1992), 15.

маргинама глобалне економије повратили су импулс видљивости кроз геополитичке конфликте, када је Иницијатива „Појас и пут” зашла у интересну сферу других глобалних сила. Да ли би нова видљивост и нова геополитичка поставка могле да створе алтернативе за нашу егзистенцију или ће пак одржати екстрактивистичку капиталистичку логику, коју већ толико година спроводи западноевропска модерност? Следећи Иницијативу „Појас и пут”, ово истраживање доспева у простор амбигвитета, сличан оном који апострофира Мрежа јужних концептуализама: излагањем пракси тако да постану

видљиве, оне стичу још привлачности која може да се употреби и потроши на различите начине.⁷

⁷Alvano de Benito Fernandez, "Latin American Conceptualism Bursts into the Institutional Arena Bringing New Management Models" (интервју са Хесусом Кариљом), *Artealdia*, https://www.artealdia.com/International/Contents/Profiles/Latin_American_Conceptualism_Bursts_into_the_Institutional_Arena_Bringing_New_Management_Models.

Истражујући различите формате окупљања, научила сам да су тренуци видљивости крхки и да кваре односе. Спорији режим рада у језгру кустоске методологије, остајање у процесу и одва-

јање времена, заједништво и узајамна брига дозвољавају нам да одложимо тај крхки моменат док не будемо спремни да се зближимо и док заједно не научимо како да тај моменат изведемо. Јавни моменат могла би да буде и нека изложба, али могу то да буду и протест, склониште или наставак ходања заједно. Такав приступ даје времена да се замисли шта би тај моменат могао да постане, а притом остајемо динамични и ослушкујемо тренутке у којима смо. Тако конципиран јавни моменат није крајњи циљ и коначна дестинација, већ је део путовања ка заједничком имунитету.

Сусрете у Бору ћемо у неколико наредних дана поделити са вама, јер нам је тај моменат потребан. То ће бити наш први физички састанак од почетка истраживања и састанка у Адис Абеби почетком 2020, иако знамо да затворене границе неке од наших колега спречавају да присуствују лично.

У наредних неколико дана провешћемо време заједно у Бору – једни с другима као партнерске ћелије, јер треба да схватимо да ли нам је наставак нашег односа потребан и како да га наставимо.

Тренутке сусрета поделићемо и да бисмо шетали са становницима, како је то организовала Јелица Јовановић, која ће вечерас дати уводно излагање и која је већ истраживала Бор; да бисмо обедовали јела која ће Ху Јин спремити с Ђуом, кинеским шефом кухиње, који спрема оброке за кинеске раднике у Циђину; да бисмо ожалили изабрано место заједно са Робелом Темесгеном; да бисмо заједно читали *Приче између зидова*, које је библиотеци донирала Џесфи Џенг, а представићемо и публикацију *As you go...*, када ћете имати прилике да чујете од наших пројектних партнера нешто више о њиховим праксама и локалним контекстима.

Много вам хвала на слушању и надам се да ћете нам се придружити.

Дело између концепције и геста: *Приче између зидова*

Виолета Стојменовић, Народна библиотека Бор

Крајем 2020. године Народна библиотека Бор укључила се у дугорочни партиципативни уметничко-кустоски пројекат „Приче између зидова“ (прилагођен назив пројекта „Stories from the Room“ / „Приче из собе“), који је кинеско-америчка уметница Џесфи Џенг почела да реализује под покровитељством Удружења „Шта би кустосирање могло/требало да буде“ кустоскиње Биљане Ђирић, с којим библиотека од почетка исте године сарађује на ширем интернационалном уметничко-истраживачком пројекту „Новим путевима у нову будућност“.

Пројекат је подразумевао јавни позив за достављање текстуалних прилога везаних за искуства пандемије ковида 19, самоизолације и колективне изолације (тзв. „закључавање“ или локдаун), при чему су се, сем личног имена или псеудонима, од аутора и ауторки тражили само подаци о датуму и месту настанка списка. Позив је у више наврата упућен путем установа и организација заинтересованих за сарадњу са уметником¹. У пројекат су се укључили: Центар за савремену уметност у Китајшуу (Јапан), уметнички музеји Рокбанд

¹Почетак реализације пројекта поклапа се с периодом интензивног раста кинеске „заједнице“ у Бору (ако се о заједници уопште може говорити, с обзиром на драстично различит начин становања и свакодневног живота различитих слојева кинеских досељеника и(ли) привремених радника), условљеног приватизацијом некадашњег РТБ-а Бор и отварањем нових кинеских рудника у околини Бора. У том тренутку, између Града и руководства кинеске (званично кинеско-српске) компаније односи нису били тако пријатељски каквима се чине данас, када се заједнички организују прославе и реализују разноврсне сарадње и када се кинеске компаније које овде послују појављују и као друштвено одговорни донатори – чак и Народне библиотеке Бор (што није утицало на смањење напетости између српских и кинеских држављана у Бору; међусобни зазор опстаје, а интеракција ван радних места готово да и не постоји). Стога не чуди што су двојезични постери – позиви за учешће у „Причама између зидова“ – из јавних градских простора нестали већ сутрадан, док се сваки покушај да се до нових суграђана допре путем ПР службе кинеске компаније завршио ћутањем. Другим речима, иако смо имали намеру да путем овог пројекта покажемо да бринемо и о могућим културним потребама нових суграђана, већином изолованих у колективним смештајима на ободима града и копова, упркос свим еколошким и другим проблемима које власници њиховог рада стварају у граду и околини, међусобни односи српских и кинеских држављана (који се најчешће приписују „културолошким разликама“ и „менталитетима“) реализацију такве намере сасвим су онемогућили.

у Шангају (Кина) и Таравара у Викторији (Аустралија), Народна библиотека Бор и колектив „Савремене ноћи” у Адис Абеби (Етиопија). Позиви на кинеском, енглеском, српском и другим језицима били су путем веб-сајтова, профила и страница установа, релевантних веб-портала, штампаних плаката, приватних профила на друштвеним мрежама и другим каналима упућени свима, без обзира на језик, националност и тренутно или стално место боравка, узраст или било коју другу демографску категорију. Врста, формат и дужина текста, као и учесталост слања прилога такође нису били унапред одређени: људи су могли да шаљу електронске, одштапане или рукописне дневничке записе, писма, личне белешке, песме, приче, есеје... једном или више пута, на одређене имејл адресе или поштом, док су се у Адис Абеби (Етиопија) прикупљали руком писани прилози настали током 2021. у неколико кафеа у граду. Сви прилози су прослеђивани или скенирани па прослеђивани уметници, која их је класификовала по ауторима и установама путем којих их је добила и опремала, односно дизајнирала на једнообразан начин. Идеја је била да се „паралелне реалности” – међу којима је сваки вид непосредне комуникације био или сасвим укинут или веома отежан, строго условљен и ограничен – одражене у текстовима окупе и повежу, изложе као јединствени артефакт: за саму уметницу, сви ти текстови заједно изложени у јавно доступном простору више нису само текстови, већ су и елементи својеврсне скулптуре или споменика. Као „споменик”, Приче између зидова треба да сачувају сећање на драстичне промене које је пандемија унела у свакодневне животе, праксе и свест скоро свих људи на планети, као и у значења многих појмова – појма солидарности, на пример.

Највећи број прилога стигао је на позив јапанског Центра за савремену уметност, који је привукао људе из готово читавог света. До средине 2022. године уметница је, уз помоћ овог Центра и других међународних сарадника, прикупила око 2.000 прилога више од 500 аутора и ауторки. Највећи број прилога писан је на некој од варијанти енглеског или кинеског језика, али су међу заступљеним језицима и јапански, српски, француски, италијански, немачки, шпански, амхарски (језик који се говори у Етиопији). Своја сведочанства углавном су слали људи из Кине (укључујући и озлоглашени Вухан), Јапана, САД-а, Аустралије, Канаде, али и из Шпаније, скандинавских земаља, Велике Британије, Србије и других европских земаља, из Индије, са Новог Зеланда, из неколико латиноамеричких држава, па и из Русије, мада у великом броју случајева нема поклапања између етничке припадности аутора, препознатљиве на основу језика и(ли) писма и личног имена, и националности која се приписује становницима државе из које прилог стиже.

Већина аутора послала је један или два прилога, док је неколицина прилоге слала данима и месецима узастопце или спорадично. Прилози су углавном кратки – неки садрже само једну реченицу или пар речи – до две-три странице, али су формално и жанровски веома разнолики. Међу ауторима има уметника, дизајнера, писаца, медицинских радника, социолога и психолога, универзитетских професора, пензионера, студената, активиста или хуманитарних радника, незапослених... Међу њима су и неке јавне личности: чилеански визуелни уметник Карлос Наварете, на пример. Неки су писали о себи, својим осећањима, реакцијама, мислима или доживљајима током изолације и(ли) болести, ретроспективно или дневнички. Неки су се определили за краће књижевне врсте – песме, кратке приче и слично, попут нашег недавно преминулог колеге Дејана Вукићевића, чију причу објављујемо у овом броју Бележнице. Други

су пак хтели да стручно или лаички сведоче о појавама и догађајима који су локално или глобално пратили пандемију, фокусирајући се више на начине, средства, успехе и неуспехе управљања пандемијом и на јавноздравствене политике у различитим деловима света и уопште. Запажања, односно белешке о себи и непосредном окружењу и обраћања замишљеним читаоцима одају широк распон емоција, од смиреног или чак радосног прихватања промена и ограничења у свакодневном животу, до очајничке усамљености, исцрпљености рутинским понављањем наизглед истог дана и губитка осећаја за време. С обзиром на то да се позиву одазвало више уметника, међу текстовима има и резултата експериментисања са различитим концепцијама: уметник из Стокхолма (или у Стокхолму затечен) који се „представио“ као свемирски телескоп („Џејмс Веб“) бележио је само фрагменте говора на енглеском језику које би у току шетње чуо на улици; јапански дизајнер се определио за конкретну и визуелну поезију – сликопесме – комбинујући не само сликовне и текстуалне елементе већ и језике. Вредни пажње су и записи Индијке која је на овај начин поделила приче о судбинама маргинализованих и стигматизованих (трансродних, на пример) особа, с којима је током противепидемијских мера (само)изолације свакодневно разговарала и чије је речи дословно преносила.

По замисли уметнице, која своја интересовања иначе везује за питање неизбежности неуспеха комуникације на међуљудском и колективном нивоу, сви ти записи чинили су и чиниће део потенцијалног уметничког дела у форми „живе архиве“ личних искустава, архиве која се било где може привремено или трајно реализовати, односно материјализовати на много различитих начина, у сасвим различитим физичким и социокултурним контекстима и окружењима. Уз формалне варијације, локалне изведбе и поставке свакако ће подразумевати и другачија разумевања појединачних прилога и дела у целини.

С обзиром на то да је у основи концепције била представа о архиви, о систематичном складиштењу докумената, прикупљени прилози су у два наврата излагани (у Китајкушуу и у Шангају) у виду инсталација налик веома уредним архивама: одштампани прилози разврстани су у једноставне картонске фасцикле, при чему је сваки аутор, без обзира на то да ли је послао само један или пак стотину прилога, добијао своју фасциклу са истакнутом налепницом која, поред имена/псеудонима, садржи и податак о месту из којег је спис стигао. Картонске кутије са тим фасциклама распоређиване су у галеријским просторима по упутствима саме уметнице, само наизглед насумично, тако да су посетиоци могли да се крећу између њих и да лако претражују фасцикле и листају, читају или гледају текстове у њима.

Као артефакт, Приче између зидова су, дакле, и јединствене и мноштвене истовремено, а једна од безброј могућих варијанти овог дела – целине настајале од хетерогених прилога многобројних аутора – налази се од септембра 2022. у фонду Народне библиотеке Бор – 362 фасцикле распоређене су на четири полице, на основу континента којем припада место настанка текста (1. Европа, 2. Азија, 3. Северна и Јужна Америка и 4. Аустралија с Океанијом и Африка), у делу фонда где су иначе смештене публикације чија сигнатура (УДК 821-94) указује на исповести, дневнике, аутобиографску и мемоарску литературу.² Сваком имену додељена је фасцикла на којој је, као и у ранијим

²Ова верзија Прича у каталогу је обрађена као примерак некњижне грађе: COBISS.SR-ID 74830345.

изведбама, податак о месту настанка, у овом случају транскрибован и(ли) преведен на српски језик. Легенде су у форми граничника за књиге са кратким објашњењем дела на српском, енглеском и кинеском језику. Део поставке је и титловани видео-рад Џесфи Џенг о настајању Прича између зидова, у којем она износи и закључак до којег је дошла читајући пар хиљада прилога-порука: исти изазов открио је огромне разлике. Из тог закључка произилази и питање да ли, ако се заиста прихвате и признају, све те класне, идеолошке, расне, родне и друге разлике могу да постану основ за емпатију и дубље међусобно разумевање.³

³Jasphy Zhang, Not Everything about "Stories from the Room" September 10, 2021, <https://vimeo.com/602184549>

Смештени на полицама, сви ти појединачни, у једном тренутку веома усамљени гласови преточени у текст позивају кориснике библиотеке да у наизглед идентичном – у низу истоветних белих фасцикли – насумице откривају колико лична и приватна толико и заједничка искуства и доживљаје читавог скупа медицинских и немедицинских феномена и дешавања директно или индиректно повезаних са пандемијом ковида 19, у широком распону од записа који ће им и језички и формално и садржајно бити блиски и разумљиви, у којима ће се, можда, препознати, из којих ће, можда, сазнати нешто важно о другом човеку, другом друштву, другој заједници, држави... до оних који ће за њих бити само нечитљива слика текста, визуелно привлачна или одбојна, интригантна и евокативна или монотона. Изван незауостављивог тока сличних личних, па и интимних записа који се, поводом било чега, непрестано објављују на друштвеним мрежама, потирући се и међусобно и непромишљеним реакцијама на објаву и пре него што се она заиста прочита/прегледа, само на основу „имена“, записи похрањени у библиотеци сведоче и о потреби појединаца из врло различитих миљеа да њихова специфична реч негде, њима углавном незнано где и за кога, остане у „непроточном“ и „несавременом“ облику.

С друге стране, не треба сметнути с ума ни то да је уметничка концепција Џесфи Џенг, да би се реализовала на било који начин и убило којем од могућих медија, захтевала не само индивидуални одговор и одговорност, поверење и својеврсну чежњу за алтернативним видом комуникације и изражавања у алтернативној, пандемијској реалности већ и подршку неколико културних установа и организација, чији су капацитети и ресурси директно, иако на први поглед невидљиво обележили ову антиархиву и одредили јој састав.

Јавно представљање овог дела и пројекта из којег је настало одиграло се у оквиру „Борских сусрета“, током којих су гости библиотеке били сарадници из различитих европских и азијских држава.⁴ У „отварање“ Прича

⁴[https://www.biblioteka-bor.org.rs/2022/09/otvaranje-pri-ca-izmedju-zidova/\(14.9.2022\)](https://www.biblioteka-bor.org.rs/2022/09/otvaranje-pri-ca-izmedju-zidova/(14.9.2022)); о „Борским сусретима“ више на: <https://www.biblioteka-bor.org.rs/2022/08/borski-susreti-u-septembru/> (17. 8. 2022).

било је, стога, укључено и заједничко јавно читање изабраних текстова на различитим језицима: поред српског, чули су се и кинески, јапански, амхарски, француски, италијански и енглески. Један од гостију, уметнички

критичар Тоби Ипстон из Лондона, забележио је утисак који је на њега оставила „афективна атмосфера“ створена повезивањем и уживљавањем у ситуације и емоције које су се преносиле више фонетским него семантичким путем: „Насупрот тишини библиотеке и ти-

шини простора на које је већина била ограничена током закључавања, овај 'скулптурални споменик', како о њему говори Џенг, преобликовао је тихе моменте личних рефлексивних прикупљених у оквиру њеног пројекта у нешто што се може додирнути."⁵

С обзиром на то да је Причама могуће приступити и као библиотечким изворима информација, тј. рукописима као врсти некњижне библиотечке грађе, и као уметничкој инсталацији, чија ће стабилност зависити од активности корисника библиотеке, бар онолико колико само њено постојање од почетка зависи од спремности људи до којих је отворени позив стигао да се одазову и постану саучесници и сарадници, биће интересантно видети који ће аспект дела у рецепцији превладати и да ли ће ово дело/збирка уопште побудити радозналост корисника или ће оно, ипак, остати само трошан споменик.

⁵Toby Üpson, Close Encounters: "As you go... roads under your feet, towards the new future" Research Inquiry, *School Watch*, December 2022, <https://www.artandeducation.net/schoolwatch/508391/close-encounters-as-you-go-roads-under-your-feet-towards-the-new-future-research-inquiry>; <https://tobyupson.wordpress.com/2022/12/21/close-encounters-as-you-go-roads-under-your-feet-towards-the-new-future-research-inquiry/>

Карантински дневник или Дворишна слобода¹

Дејан Вукићевић (1965–2022)

¹Текст је послат 19. јануара 2021, као допринос Причама између зидова Џесфи Џенг. Објављује се без уредничких и лекторских интервенција.

Карантински дани беху благи. За март и април одвећ сунчани, питоми. У дворишту ново-београдског блока, дворишту које уместо тарабе има бетонске зграде, и које крајње условно зовем својим – делим га с неколицином стотина представника човечјег рода – у мом, дакле, доброно пошумљеном дворишту (ту су седам стабала ораха, једна кајсија, једна крушка, једна смоква, грм шипка, дивља јабука, неколико витких стабала акације и један бор баш под мојим прозором) тихо је, мир влада. С три пространа прозора примећујем промене, из дана у дан. Моје двориште изображава се.

ШЊУВАЛО

Један од његових становника је Шњуvalo, жеж који обитава баш под мојим средњим прозором. Углавном ронда по трави, бучно се оглашавајући, ваљда кроз нос, искључиво ноћу. Но, овога пута, по први пут, видим како шепеса по бетонској стази, аутодрому који пролази испод мог квартира.

Осилио се.

ПТИЧЈЕ ЦАРСТВО

И није се само Шњуvalo осилио. Учиниле су то и птице. До карантина оглашавили су се тек врапци, голубови и понека себа. Сада, наједном, моје двориште населили су крештави

гачци, лајаве свраке, симпатични косови, а, богами, од ноћас и једна сова.

Слобода карантина баш прија. Неком мајка, неком маћеха.

НЕ ВАЖИ ЗА СВЕ

Данас, по сунчаном дану, један је цуретак, са својих осам, може бити девет лета брао цветове у мом дворишту, тик испод трећег прозора.

Да ли је обичан прекршилац норми, освајач слободе или, једноставно за норму није знала, не зна се. Тек, девојчица је брала прве овогодишње цветове тако смирено, с осмехом, као да је то најважнији посао који треба обавити у овом тренутку, на овом свету.

КУЛ ШЕТЊА

Јуче су у моје двориште из оближње страћаре дошетала два Циганчета, једно мусаво, незаинтересовано и друго отмено, за главу више Циганче. Старији је ходао одважно, испривши се, уздигнуте главе, показујући да се не боји карантина. Повео је са собом компањона, како би имао публику, очигледно. Ходао је као да хоће да каже: шта је било, мишеви, шта сте се завукли у мишје рупе? Види мене, ја могу шта хоћу и кад хоћу.

И, заиста, помислих како је то неки виши степен слободе. Малолетан је, нико га не може стрпати у затвор. А његове родитеље нико не може казнити, бар не материјално, јер како немају ништа, ништа им не могу ни одузети.

КРУНСКА БАНДА

А онда су у двориште набасали и они – трубачка банда која пре формалног краја карантина проглашава почетак нормалног живота, заправо живота уопште. Иду испод прозора и за бачене им новчанице свирају наручене песме. Сморили су се у време забране кафанског живота и прослава и сналазе се како знају и умеју. Али, на прозорима нигде ниједног миша.

Један од њих на глави, случајно или не, носио је – круну.

НА НАШОЈ

СТАЗИ

Бор – заборављена повест радничких борби: друштвено-економска трансформација у Бору током деведесетих година XX века¹

Маријана Стојчић, Центар за примењену историју (ЦПИ), Београд
Драган Стојменовић, Народна библиотека Бор

УВОД

Бор је од свог настанка везан за налазишта бакра и племенитих метала (злато и сребро) и рударство, захваљујући којем је од сеоског насеља с почетка двадесетог века прерастао у привредни, административни и урбани центар. Област североисточне Србије са својим тимочким андезитским масивом и палеовулканским рељефом, на основу археометалуршких истраживања, чува трагове ране енеолитске експлоатације руде и првих металуршких процеса у Рудној Глави код Мајданпека, али и у околини Бора. Систематична рударска истраживања ове области започета су 1897, након чега се већ 1902. открива велика рудна маса у близини села Бора, што ће довести до убрзане индустријализације, уједно и насељавања радника који ће оформити прво насеље у близини погона – тзв. рударску колонију. Историја организованог рударења и индустријске прераде руде у Бору почела је након низа истражних геолошких радова које је индустријалац Борђе Вајферт финансирао крајем XIX и почетком XX века, све док у мају 1903. није откривено рудно тело на Чоки Дулкану, што је Вајферта охрабрило да уђе у процес добијања повластица за експлоатацију руде, које је убрзо продао француској банци Мирабо и њеним партнерима. У јуну 1904. године, у Паризу се оснива Француско друштво Борских рудника, које ће започети организовану експлоатацију и прераду руде бакра, као већински власник акција тзв. Борских рудника до Другог светског рата, када већину акција, делом и принудно, откупљују немачке

¹Текст је настао у оквиру истраживачког пројекта „Мапирање места сећања у градовима у Србији“ Центра за примењену историју (ЦПИ) и локалних партнерских организација у Србији, уз подршку National Endowment for Democracy (НЕД). Првобитни текст за онлајн изожбу (странице ЦПИ на Фејсбуку и Инстаграму) оригинално је пропраћен и низом скенираних исечака из штампе, који ће у овој верзији, изузев једног, изостати из техничких разлога прилагођавања штампаном издању.

компаније и немачки инвестициони фондови. У периоду до Другог светског рата откривена су највреднија рудна поља и започета је њихова подземна и површинска експлоатација. Металуршки комплекси се упоредо са рударством развијају у непосредној близини новоосноване стамбене колоније која се стихијски шири од севера ка југу, због сталних прилива радника. Борски рудници, како су били познати до краја Другог светског рата, 1947. мењају статус; урбано стамбено подручје се административно и формално одваја од рудника и металуршког комплекса

²Једна од првих научних студија из области урбане социологије, тј. социологије града, настала на основу темељног теренског истраживања (Kostić 1962) тематски је везана за Бор и дан-данас је незаобилазна у сваком истраживању.

³У наставку ће се мушки род користити као генерички, али ће се односити на оба рода.

и добија статус града, али се суштинска узајамна инфраструктурна и комунална повезаност града и индустријског комплекса наставља.²

Од почетка организованог рударења у Бору 1903. године и развоја металуршке индустрије страним капиталом, са првим приливима радника³ можемо уочити и ране форме радничког удруживања и организовања ради побољшања услова рада, покушаја уређивања адекватне цене рада и развоја радничке солидарности. Интернационализам радничких покрета био је на снази и историјски релевантан већ приликом оснивања првих радничких

организација, као што су братинске благајне и синдикати, које су – кроз континуирани идеолошки и политички рад, од тајног оснивања Савеза рударских радника 1906. и првог штрајка у Борским рудницима 1907. године, преко Социјалдемократске странке и партије, до Другог светског рата – утемељиле револуционарну антифашистичку борбу и послератно друштвено-економско устројство радничког самоуправљања, које је, све до деведесетих година XX века и ратног растурања Југославије, представљало основу одређења радничке класе, нормативно на власти у самоуправном систему, али и препознавања живота и рада већинског становништва у радничкој култури базираној на равноправној доступности јавних добара, партиципативном одлучивању и управљању друштвеном својином (Босиљчић 1959; Крестић, Босиљчић 1975; Стојменовић 2020).

Велики и сложени индустријски систем Рударско-топионичарског басена (РТБ) Бор развијао се на основу планских привредних програма у склопу Прве и Друге фазе изградње и реконструкције. Њима су претходила два петогодишња плана за период од 1947. до 1957. године, када је усвојен и покренут програм Прве фазе, током које је набављена нова опрема за јамску и површинску експлоатацију руде. Модернизован је транспорт минералних сировина, изграђено ново складиште за руду, што је требало да задовољи капацитете проширења рудника на рудник у Мајданпеку (отворен 1961). Изграђено је пет пржних пећи, као и нова пламена пећ и три велика конвертора, а затим и брана, како би се направила нова вештачка акумулација индустријске воде – Борско језеро. Нова фабрика сумпорне киселине грађена је истовремено са фабриком суперфосфата у Прахову. Прва фаза завршена је 1961. године. Друга фаза реконструкције и изградње РТБ-а Бор почела је 1966. године, одмах након привредне реформе 1965. Током ње су проширени производни капацитети фабрика сумпорне киселине и племенитих метала у Бору и Мајданпеку. Изграђени су и: пруга Бор–Мајданпек, нови транспортни систем руде, нова електролиза, ливница племенитих метала, нова топионица и још две фабрике сумпорне киселине. Друга фаза изградње и реконструкције трајала је до

1971. године (Erić 1975, 113–130). Након ових кључних инфраструктурних развојних фаза, уследила је трансформација радних организација на основу Закона о удруженом раду, усвојеног 1974. године, када се РТБ Бор трансформише у сложену радну организацију.

Развој рудника је оставио дубок печат на целој регији, обликујући целокупни живот града, специфичну рударску културу и етничку структуру Бора. Потреба рудника за квалификованом радном снагом повлачила је и миграциона кретања од шездесетих и седамдесетих година, током којих Бор постаје стециште стручњака разнородних профила и различитог етничког, националног или религиозног порекла са целокупног простора тадашње Југославије, све до распада земље деведесетих година XX века. Са проширивањем експлоатације рудних налазишта, развијао се и град: од радничке колоније на почетку до индустријског града са пратећом инфраструктуром (Romelić 2017).

Генерално гледано, период од 1950. до 1970. година XX века, у социјалистичкој Југославији представља период убрзане индустријализације земље, ширења урбаних центара, период економског просперитета и раста животног стандарда, заснованог пре свега на планској привреди, а од шездесетих и на отварању граница и либерализацији друштва. Неки аутори шездесете и седамдесете године XX века оцењују као златно доба потрошачког друштва, када се дешава економско чудо, додуше, на рачун великог задуживања земље, у циљу одржања стандарда (Patterson 2011, 134). То економско чудо имало је и своје наличје. По увођењу самоуправљања, од предузећа се захтевала рентабилност, па су она морала да се ослањају на приходе, колико из субвенција толико и из тржишне продаје (Suvin 2014, 231). У другој половини педесетих долази и до промена у платној политици, па се тако након 1955. године напушта систем централизованог одређивања плате, да би се 1958. године увео систем исплате према учинку, чиме је висина наднице појединачних радника постала зависна од „успеха радног места на тржишту” и пружен подстицај такмичењу самоуправљача „не само унутар, већ и међу радним местима” (Unkovski-Korica, 2014). Почетком шездесетих, након деценије сталног економског раста, уследила је криза. Излаз се тражио у привредним реформама 1963. и 1965. године, у правцу даљег смањивања улоге државе, њене децентрализације и либерализације тржишта (Suvin 2014, 235–239). Међутим, управо у том периоду, планским улагањима у развој металуршких и хемијских постројења позатим као Прва и Друга фаза развоја, Борски рудници прерастају у велики комбинат рударства, металургије и хемије, познат као Рудрско-топионичарски басен Бор. Либерализација производних и тржишних односа утицала је на политичку и друштвену организацију, радне односе и зараде, повећање социјалних разлика и неједнакости у друштву. Тако се, можда парадоксално, с обзиром на то да је номинално радничка класа била на власти, од 1958. године у социјалистичкој Југославији бележе раднички штрајкови и обуставе рада због незадовољства зарадама или због уочених неправедних расподела доходака унутар радних организација, касније и због неравномерне расподеле средстава из савезних развојних фондова на нивоу република (Jovanov 1974).

У својој темељној монографији *Раднички штрајкови и транзиција у Србији од 1990. до 2015. године*, Нада Новаковић издваја два „таласа” штрајкова до деведесетих година XX века. Први се везује за период од 1958. до 1980. године, док други обухвата раздобље од 1981. до 1990. године. Штрајкове у оба ова периода карактерише то да је само њихово постојање доводило у питање легитимитет система и управљачке класе, па је штрајк све

време постојања бивше државе остао нелегаллизован и без учешћа руководства синдиката, која су често на разне начине учествовала у репресији према штрајкачима. Такође, солидарност са штрајкачима из других предузећа углавном је изостајала. До почетка осамдесетих година XX века, углавном штрајкују радници из материјалне производње, а њихови захтеви тичу се висине личних доходака, остваривања самоуправљачких права, побољшања услова рада, доследније расподеле зарада, кадровских проблема и укидања привилегија руководиоцима и запосленима у администрацији. Од средине осамдесетих, штрајкачи све чешће излазе из свог радног окружења и јавно протестују испред републичких и савезних институција, износећи осим економских и политичке захтеве. Захтевали су: исплату личних доходака, који све више касне; мање распоне у дохоцима унутар предузећа; укидање привилегија руководиоцима и политичарима; доследније самоуправљање; покретање привредних реформи; укидање интервентних мера (тзв. замрзавање личних доходака) савезне владе; једнакост у друштву; очување братства и јединства и одговорност политичара за стање у друштву.

Одговор управљачке класе на штрајкове били су покушаји смиривања давањем великих обећања, исцрпљивањем штрајкача и све израженијим преусмеравањем незадовољства према припадницима других југословенских народа (Новаковић 2017, 283–284). Рударски штрајкови у Лабину 1987. (чији је један од основних захтева било повећање личног дохотка; Матошевић 2020) и у Бору 1988. (први у хронологији која ће уследити, а чији је разлог било умањење личних доходака) поново су скренули пажњу на озбиљније проблеме унутар функционисања Комунистичке партије Југославије, односно Савеза комуниста Југославије, савезне владе и федеративних република, који су убрзо кулминирали истицањем националних питања науштрб принципа равномерног развоја и расподеле друштвеног дохотка између појединих република и покрајина. Након тога, пошто је Република Србија покрајини Косову укинула аутономију, изазван је још један индикативни штрајк – штрајк рудара у Трепчи 1989. године, који дефинитивно наслуђује националистичке политике делова партијске елите, а оне ће ускоро довести до распада Југославије и транзиције у капитализам, под изговорима различитих идентитетских, пре свега етнонационалних одређења република, а зарад приватизације друштвене и јавне својине, чиме би се успоставио систем неолибералног капитализма. Политичка динамика, преко наратива о демократизацији друштва, већим делом се заснивала на антикомунистичким иницијативама рехабилитације, у овом случају „српске националне традиције“, оличене у политици коју је водио Слободан Милошевић (Наумовић 2009). Национализам се у дубокој кризи легитимације система показао као изузетно ефикасан у пацификацији незадовољства широких слојева становништва и његовом преусмеравању у правцу који није опасан за постојећу расподелу моћи и ресурса и стицање нових.

Деведесете године XX века означавају почетак ратног растурања Југославије и доминације националних и државних питања над социјалним. Та доминација одређује и динамику и захтеве штрајкова у овој деценији. Распад југословенског тржишта и проблеми са набавком репроматеријала, међународне санкције, „принудни одмори“ и „минималци“, прилив избеглица, системски индукована хиперинфлација и рапидно сиромашење становништва оцртавају пејзаж те деценије. Број штрајкова и њихових учесника прво се значајно смањио у односу на период 1988–1990. године,

а њихови захтеви пословодству и власти најчешће се крећу око пуког преживљавања. Како наводи Новаковић: „Штрајковало се за заостале, тј. неисплаћене загарантоване личне дохотке, средства за превоз, ‘пакете’ са храном и средствима за хигијену, који су неко време представљали две трећине радничких примања. Многима је проблем био одлазак на ‘принудни одмор’, па су одлуке о појединачним, али и масовним, одласцима на принудни одмор представљале повод за радничке штрајкове” (Novaković 2017, 286). По окончању ратова у Хрватској и БиХ, штрајкови су поново све чешћи, бројнији и боље организовани, а међу штрајкачима се појављују и запослени у јавним предузећима и јавним службама, у просвети, здравству, научним институцијама и судству. И тада се штрајкови одвијају најчешће у јавним просторима, неретко задобијајући форму блокада фабрика и путева, протеста на градским трговима и јавних демонстрација. Осим пуког преживљавања, на ред долазе и питања која се тичу општих услова пословања и корених промена власничке и политичке структуре. Са ескалацијом рата на Косову, током 1998. и 1999. године, штрајкови готово потпуно престају, да би се по његовом окончању поново обновили (Исто, 174–194).

Један од кључних догађаја деведесетих година XX века у Бору јесте коначна трансформација својинских односа РТБ-а Бор, повезивање капитала по принципу деоничарског друштва и стварање нове холдинг компаније у јулу 1991. Ова трансформација се одвијала истовремено са поделама у врху републичког Савеза синдиката Србије, тако да су грански и општински синдикати били заокупљени међусобним унутрашњим размирицама. Сами синдикати почињу међусобно да се разграђују и деле на оне за које се сматрало да су под државним покровитељством и оне који су се сматрали независним, што доводи до неусаглашеног деловања, „разградње солидарности” и „кувања жабе” (Musić 2013). Поред тога, стиче се утисак да је синдикално руководство у том периоду одиграло важну улогу у одржавању „социјалог мира” и „гашењу пожара”, када је долазило до „раштрканих” обустава рада и штрајкова. Уједно, у тако сложеним околностима, све теже се препознају границе између државног утицаја на раднике путем деловања и мобилизација синдиката и аутентичне потреба за очувањем радничких права.

У општој подели и, условно речено, демократизацији друштва које је подлегло, пре свега, неолибералној идеологији тржишних принципа рационалног пословања и деловања у свим друштвеним односима, па и политичким, борба за видљивост у јавности одвијала се и у једнако подељеним медијима, што је давало привид стварања слободног, демократског цивилног друштва, док је у случају синдикалног организовања, водило до конкурентске борбе за постизање репрезентативности приликом колективног преговарања. Све ће то заједно довести до коначног стварања „тржишта радне снаге” и потпуне дезинтеграције радничког удруживања и деловања (Moćnik 2011). Радничка права умањивана су, дакле, зарад друштвених и политичких трансформација оличених у промени својинских односа и преласку друштвене својине у привремено државно власништво, ради брже приватизације, односно у усвајању дискурса модернизације помоћу „идејно-теоријског профилисања” тзв. „транзиције” (Rakita 2011) социјалистичких друштава у капиталистичка, а те су трансформације биле пресудне и за разбијање Југославије и националистичку етатизацију република. Марија Обрадовић ауторереференцом – преведеним цитатом из свог рада *The Ruling*

Party из 2000. године – у студији Хроника транзиционог гробља најјасније објашњава друштвеноисторијски оквир приватизације током деведесетих година XX века:

С тим циљем ишла је и ка укидању самоуправног система, јер је самоуправљање било принципијелна сметња за успостављање тржишта рада, односно за обарање цене рада. С друге стране, вредност друштвеног капитала била је потцењена да би припадници номенклатуре, нови власници, што јефтиније дошли до својине. Прилив средстава у државне фондове био је симболичан. Приватизација није подстакла мобилизацију капитала, а продаја друштвених средстава апсорбовала је слободна финансијска средства, која је требала употребити за нова улагања, тј. за развој модернизације и производње. Убрзаном продајом друштвене имовине нагло је подигнута понуда и тиме знатно оборена цена друштвеног капитала, што је омогућило брзо и лако богаћење припадника номенклатуре. Огромни друштвени ресурси (материјални и људски) утрошени су зарад промене својинских односа и обезбеђења економске доминације номенклатуре (Obradović 2017, 151).

Управо су раднички покрети и радничко организовање први били на удару капиталистичких економских трансформација које су катастрофално утицале на производне односе, организацију рада наслеђену из социјалистичког самоуправљања, друштвени стандард и свакодневни живот грађана – а они су још увек у истом том процесу транзиције, кризе, ратова и перманентног ванредног стања, што је, у ствари, сâм капитализам и примењена неолиберална идеологија.

Као индикативан увод у хронологију радничких штрајкова, вредан је коментара први забележени штрајк рудара у Бору (1988). Повод за штрајк била је једна од првих мера у покушају рационализације зарада – увођење система награђивања и стимулесања, како би се превазишла „уравниловка“. Све изразитије раслојавање радника на бирократију и непосредне произвођаче, односно „беле“ и „плаве“ оковратнике, непроизводни и производни сектор, условљавало је даљу поделу, а она је резултирала и цепањем јединственог Већа Савеза синдиката и оснивањем струковних и гранских синдиката. Међутим, тако подељени, у периоду пуког преживљања, могу да делују само у границама сопствене организационе, парцијализоване струковне самоконтроле и суздржавања од конкретних ширих друштвених акција, што ће током деведесетих година XX века довести до подложности синдикалних организација директним партијским инструментализацијама, али и до аутентичних, мада мањих гранских штрајкова, обустава рада и протеста заснованих на реалној ситуацији ниског животног стандарда, лоших услова рада и незадовољства организацијом државне управе и локалне самоуправе.

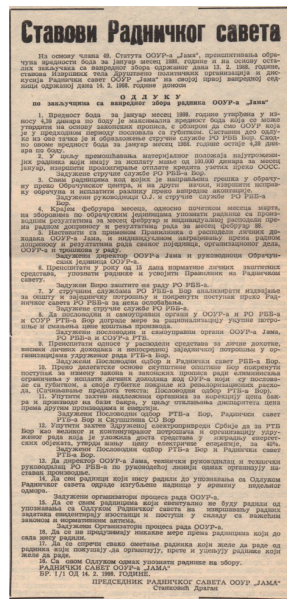
ХРОНОЛОГИЈА РАДНИЧКОГ И СИНДИКАЛНОГ ОРГАНИЗОВАЊА, ВАЖНИЈИХ СИНДИКАЛНИХ АКТИВНОСТИ, ШТРАЈКОВА И ПРОТЕСТА ТОКОМ ДЕВЕДЕСЕТИХ ГОДИНА XX ВЕКА У БОРУ

Хронологији пред читаоцем, у овој фази истраживања, циљ је да успостави континуитет проучавања радничког организовања у Бору, да евидентира и успостави след важнијих догађаја и активности радничког организовања током деведесетих година XX века

забележених у локалним штампаним медијима и на фотографијама које се чувају у колекцијама Завичајног одељења Народне библиотеке Бор, како би се у даљим фазама истраживања систематично трагало за архивском документацијом и сведочанствима кључних актера тих догађаја, ради квантитативне и квалитативне, компаративне и критичке анализе догађаја у конкретним историјским контекстима, али и зарад критичког приступа самим сачуваним и коришћеним изворима.

Поједини догађаји у хронологији нису додатно коментарисани, нити су интерпретирани ван контекста самих извора – уређивачких политика локалних листова. У изузетним случајевима, када је реч о дешавањима након покретања Борских новина 1994. године, извори су упоређивани, јер се од тада могу уочити идеолошке и политичке разлике у ставовима и уређивачким политикама између овог „независног“ листа и Колектива, листа основаног још 1947. као Борски колектив: орган Синдикалне подружнице Савеза рудара и предузећа. Изостала је дубља анализа појединих догађаја и њихове узајамне повезаности, пре свега због планираног обима и форме прегледног рада, као и због непрегледне замршености историјског контекста, увезаног са локалним превирањима, али и због упадљивог избегавања подробнијих економских анализа рада великих индустријских система у савременој домаћој хуманистици, можда и из разумљивих разлога – због недостатка релевантних извештаја, нетранспарентног пословања тих компанија, нарочито током деведесетих година XX века, када је рад у „сивим зонама“ био „регуларан“ начин пословања не само незапослених и радника већ и државних предузећа.⁴ Стога се и аутор ове хронологије не упушта у дубљу анализу догађаја, надајући се да ће компетенције и заинтересованост за ту врсту анализе у себи препознати неко од читалаца или да ће, макар, ова базична историја олакшати лоцирање важнијих радничких мобилисања на временској ленти у будућим истраживањима.

⁴„Црни девизни курс“ користи се као основа за обрачун привредних трансакција, што, уз омогућавање рада квазибанака, доводи до махинација са провизијама и каматама.

Колектив, лист радника сложених и радних организација Басена Бор, 19. фебруар 1988, стр. 5.

1988. ГОДИНА

12. и 13. фебруар.

Обустава рада у борској Јами због смањења јануарских зарада за око 20% у односу на децембарске. Умањење зараде је правдано увођењем новог Правилника о стимулацији и награђивању, којим би се „одвојио рад од нерада“. Обустава рада почела је

у ноћној смени и трајала је неколико дана, све до збора радника и ванредне седнице Радничког савета 14. фебруара, када је руководство указало на то да је зарада обрачуната по закону и да је у плану нови програм стимулације за залагање на послу. Штрајк је прекинут након усвајања Одлуке радничког савета ООУР-а Јама и договора са извршним телима управе и општинских друштвено-политичких организација да бод остане на максималној вредности за претходни месец, да се исплати разлика настала умањењем, али и да се низом мера премости неповољни материјални положај најугроженијих рудара. У овом првом послератном штрајку у Бору, активно је учествовало око 300 рудара Јаме. Трајао је до 15. фебруара.

1990. ГОДИНА

Јануар.

Незадовољни мерама савезне владе којима се уводе прописи о ограничењу зарада, односно „замрзавању” плата наредних шест месеци, просветни радници Политехничког образовног центра, у чијем су саставу радиле три средње школе, започињу штрајк суспендовањем свих органа Центра, са захтевима да им се основица за новембар повећа за 100% и да се на то увећање дода дозвољено и планирано децембарско увећање од 20%.

Ни покушаји представника друштвено-политичке заједнице да ступе у контакт са штрајкујућим професорима истог дана, као ни седница Комитета за ОНО [Општенародну одбрану] и ДСЗ [Друштвену самозаштиту] општине заједно са Председништвом Већа Синдиката нису поколебали професоре. Они су наставили штрајк и у понедељак. Тек на заједничком састанку представника Општине, већих привредних организација Бора и представника Регионалног СИЗ [Самоуправне интересне заједнице] усмереног образовања са члановима петочланих штрајкачких комитета из свих школа, упонедељак, ствари су се разбистриле и колико толико добиле повољан епилог. (Борске новости бр. 1 (1990): 3)

На 9. конгресу Савеза синдиката Србије (ССС) 15. и 16. јануара, делегат из Бора Воја Дулкановић истиче: „Говорећи о улози Синдиката у остваривању материјалног положаја и социјалне и радне сигурности, морамо поћи од једног фундаменталног захтева радника. Они не желе социјалну помоћ као социјални случајеви у условима када управљају друштвеним средствима за производњу [... него] да се створе услови за веће зараде, да се рад адекватно награди, односно да се примања не остварују мимо резултата рада.” (Борске новости, бр. 3 (1990): 3)

Март.

На седници Општинског већа Савеза синдиката Бора започињу преговори о колективним уговорима и штрајку.

„Оцена већине учесника у расправи је да тај најнижи лични доходак није довољан да би се обезбедила „гола” егзистенција. Мирољуб Голуб из ФОД-а [Фабрика опреме и делова] се пита: „Има ли Синдикат права да ставља раднике на границу куповне моћи када држава искључиво барата економским ценама и другим категоријама тржишног

привређивања?" (Борске новости бр. 10 (1990): 3) Председништво Општинског већа Савеза синдиката расправља и о могућности увођења плана одређивања технолошких вишкова радника у предузећима и стратегији деловања заштите радничких права. Став Синдиката је да „нема вишкова радне снаге већ недовољно посла". Председник Општинског већа Савеза синдиката Бора је Милош Вучинић.

21. април.

Раднице друге смене у фабрици обуће „Борчанка", незадовољне ограниченом масом за зараде, која је умањила вредност бода, ступају у штрајк. Наиме, Веће удруженог рада Скупштине Општине Бор шест месеци раније увело је привремене мере у „Борчанки", а оне су након „консолидације" обустављене и предузеће је, по укидању основних организација удруженог рада (ООУР), преименовано у друштвено предузеће. То је омогућило слободније пословање на тржишту, али је зато предузеће, на основу прихода, морало да ограничи зараде; плате нису могле да прате прописане бодове, који су по новоусвојеном правилнику могли бити већи.

Паковање обуће у фабрици обуће „Борчанка" у Бору 1990. Аутор: Љубомир Марков. Колекција фотографске грађе редакције листа Колектив. Кутија бр. 1. 1990. Негатив бр. 83. Завичајно одељење, Народна библиотека Бор⁵

⁵У даљем тексту ЗОНББ.

Мај.

Новонастала владајућа политичка партија СПС (Социјалистичка партија Србије) Слободана Милошевића, настала уједињењем СКС (Савез комуниста Србије) и ССРНС (Социјалистички савез радног народа Србије), све више притиска радништво и синдикат да се у позитивном светлу представи тржишни облик пословања предузећа, насупрот „шуми друштвених договора и самоуправних споразума". Институција Скупштине самодоприноса и сâм систем изградње самодоприносима дерогирају се у корист популистичког Зајма за препород Србије, уведеног у мају 1989, који ће средства за изградњу објеката животног и друштвеног стандарда преусмерити на националистичку

политику сукобљавања, бизарне привреднике и приватнике блиске владајућој партији. Влада још увек одлаже усвајање предлога Колективног уговора, који је дало Веће Савеза синдиката Србије, претпоставља се због супротстављања Влади и одбијања учешћа Синдиката у процесима утврђивања вишка радника. Синдикат металаца Србије најављује штрајк упозорења, али га одлаже до даљег.

Јул.

Савезно извршно веће доноси пакет мера којима уређује исплату личних доходака до краја јуна 1991. Увећање зарада приказано је кроз исплату деоница и обвезница предузећа, којима се „стиче“ право власништва над предузећима, али без права учешћа у добити. Синдикат је још увек у неизвесности и, без усвојеног општег колективног уговора, пред кључним питањем привредне и друштвенополитичке трансформације: „Ко ће бити титулар својине друштвених предузећа?“ У том смислу, траже се потписи и потврде Привредне коморе и Савезног извршног већа. Услед тешке материјалне ситуације радника, у локалним синдикалним организацијама иницира се формирање синдикалног Фонда солидарности у надлежности Општинског већа Савеза синдиката Бора. Фонд би имао функцију пружања материјалне и финансијске помоћи радницима у случају стечаја или ликвидације предузећа. Фонд би се одржавао од 0,5% бруто личног дохотка чланова.

Август.

Раднице и радници погонâ Фабрике конфекције „Први мај“ у Пироту и Бору организовали су дводневни штрајк због поремећених односа између погона и централе. У систему предузећа „Први мај“ Пирот, раднице и радници Фабрике конфекције у Бору дуже време су последњи у низу примали своју зараду, која је све више и све чешће каснила.

Фабрика конфекције „Први мај“ у Бору 1990. Аутор: Љубомир Марков. Колекција фотографске грађе редакције листа Колектив. Кутија бр. 1. 1990. Негатив бр. 114. ЗОНББ

Септембар.

Штрајк железничара ЖТП Београд утиче и на рад РТБ-а Бор, отежавајући превоз концентрата на линијама Мајданпек–Бор, увозног концентрата из Бугарске и превоз

сумпорне киселине на релацији Бор–Прахово. Назиру се планови измене својинских односа РТБ-а Бор по моделу „холдинг“ компанија, повезивањем капитала, с могућношћу формирања акционарских друштава у предузећима, под геслом да се „друштвени капитал“ учини ефикасним. Услед недостатка капитала за развој производног процеса, председник пословног одбора РТБ-а Бор Нинослав Цветановић и његов помоћник Иван Костов у чланку „Недостатак капитала кочница“ (Борске новости, бр. 38 (1990): 2) најављују реструктурирање предузећа.

Новембар–децембар.

Комисија Већа синдиката општине Бор за идејни рад, образовање, науку и културу и Комисија за политичко организациону структуру покрећу програм образовања радништва у оквиру школе синдиката која ће обучавати раднике за штрајкачку борбу, радноправну заштиту, заштиту на раду и заштиту животне средине, као и за позиционирање синдиката између државе и политичких партија.

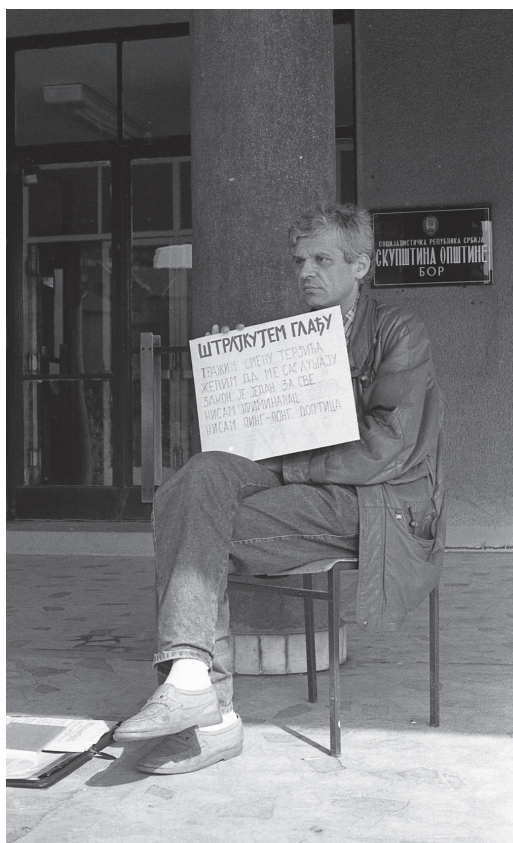
1991. ГОДИНА

Јануар.

Синдикат не прихвата замрзавање плата, инсистира на поштовању Закона о колективним уговорима и наставаља активности на потписивању посебних и појединачних колективних уговора, који по плану треба да се закључе до 28. јануара. Најнижа цена рада за најједноставније послове била је 3.560 динара, што је за 10 до 15 процената мање од просечне потрошачке корпе. Поред тога, „прогресивно“ се повећавају порези и као новина се уводе порези на добит и личне дохотке, а потписивање колективних уговора одлаже за крај фебруара. Пословање скоро свих предузећа доведено је до границе рентабилности.

Фебруар.

„Самар тежи од товара“ (Борске новости бр. 5 (1991))– све више негодовања у неколико чланака у низу због увођења нових пореза, јер је за исплату 1.000

Новинар ШРИФ-а (Штампа, радио и филм) Чедомир Васић штрајкује глађу испред зграде Скупштине општине Бор због малверзација приликом доделе станова. „Штрајкујем глађу. Тражим смену Терзића [председник Општине Бор]. Желим да ме саслушају. Закон је један за све. Нисам криминалац. Нисам пинг-понг лоптица.“ Аутор: Љубомир Марков. Колекција фотографске грађе редакције листа Колектив. 1991. Негатив бр. 205. ЗОНББ

динара раднику, предузећима потребно још 1.500 динара за порезе и доприносе. Програми растерећења привреде су у потпуности обесмишљени. Испоставља се да ће плате бити мање него за новембар претходне године.

Март.

Након демонстрација опозиције у Београду 9. марта, Синдикат одлаже заказани једнодневни штрајк најављен за 14. март, али не одустаје од својих захтева за побољшање животног стандарда радника и растерећење привреде, осуђујући организаторе митинга опозиције. Грана Синдиката металаца Србије критиковала је Општинско веће Савеза синдиката Бора због неприхватања учешћа у организацији генералног штрајка у Србији 14. марта. Одређује се технолошки вишак у РТБ-у Бор од око 2.000 радника.

Април.

Друга смена рудара борске Јаме 4. априла одржала је збор упозорења због кашњења плате и солидарне подршке металурзима, упутивши ултимативни захтев Савезном извршном већу, републичкој влади и Народној скупштини да им до 15. маја омогући исплату заосталих и редовних личних доходака, уз најаву генералног штрајка уколико се захтеви не испуне. Синдикат РТБ-а Бор тек након неколико дана одлучује да подржи рударе Јаме. Дана 16. априла организују се зборови упозорења у Топионици, Фабрици опреме и делова (ФОД) и Флотацији „Кривељ”, а координациони одбор синдиката РТБ-а подржава одлуку о ступању у генерални штрајк металаца, кожараца и текстилаца, која је дан раније донета у Београду, на састанку у Дому синдиката, на којем је било присутно и педесетак синдикалаца РТБ-а Бор. У Предлогу закона о штрајку појављују се чланови који предвиђају санкције за раднике штрајкаче, чему се синдикалци одлучно противе.

Јун.

Након несугласица и сукоба председника и секретара у врху Савеза синдиката Србије, изгласано је неповерење осморици чланова председништва републичког синдиката, укључујући и председника и секретара. Члан Већа Савеза синдиката општине Бор Живојин Миловановић као узрок изгласаног неповерења руководству наводи „неповерење свима који су се у јавности највише експонирали на разликама, а оне нису биле у интересу организације” (Борске новости, бр. 22 (1991)). Радници се надају коренитим променама у синдикалној организацији након јачања појединих локалних одбора и гранских синдиката, који су били ближи потребама радника од Републичког већа. Радници траже да директорима престану све функције у синдикалним органима. Остаје неизвесност „да ли ће убудуће Синдикат штитити владу од радника, или раднике од владе”. Дана 28. јуна Штрајкачки одбор Фабрике опреме и делова прети обуставом рада 15. јула, уколико се не исплате загарантовни лични доходи и припадајуће разлике за теренске додатке, захтевајући и да се плате ускладе са трошковима живота.

Јул.

РТБ Бор 1. јула 1991. године постаје мешовита холдинг компанија. Услед повећања цене стамбених и комуналних услуга за више од 55%, општинска организација Синдиката упозорава Јавно предузеће за стамбене услуге и Извршни савет Скупштине Општине

Бор да не смеју да намећу станарину већу од 30% загарантованог личног дохотка, уз упозорења о могућем бојкоту и штрајку. Између Штрајкачког одбора радника ФОД-а и руководства постигнут је споразум, тако да су отклоњени разлози за штрајк.

Новембар.

Основан је Синдикат „Независност”.

Децембар.

У Бору се конституише синдикат обојене металургије, тачније Одбор синдиката производње и прераде обојених метала Србије, који окупља 80.000 радника и који ће деловати у оквиру Синдиката металаца Србије, као први одбор у Републици успостављен по „гранском” односно производном принципу.

Формира се служба за бесплатну правну помоћ у оквиру Већа Савеза синдиката општине Бор.

1992. ГОДИНА

Јануар.

На збору радника Опште болнице у Бору 30. јануара истакнуто је: „ми нисмо пред колапсом ми смо колабирали, према стању у нашој служби морали бисмо да затворимо одељење, ово како ми сада радимо је зло према народу”. (Борске новости, бр. 5 (1992): 2) Стање у борском здравству, а посебно у Болници, јако је тешко, нема најосновнијих услова за рад, лекова, чак ни хране за болеснике. Материјални положај запослених такође је угрожен кашњењем плата, неплаћаним регресима и боновима за топли оброк. Збор је био упозорење пред штрајк.

У оквиру Већа Савеза синдиката општине Бор почиње да функционише Каса узајамне помоћи, по принципу добровољности и солидарности.

Фебруар.

На збору медицинских радника 12. фебруара оформљен је штрајкачки одбор, који најављује штрајк медицинских радника 17. фебруара. Захтевају се хитна решења, пре свега за кориснике медицинских услуга, али и за запослене у Дому здравља и Болници, образложена у 10 тачака. Пре свега: да се обезбеде оптималне количине основних средстава за рад – лекови, репроматеријали, храна за болеснике, средства за одржавање опреме и просторија; да се исплате сва дуговања добављачима електричне енергије, као и за поштанске услуге и грејање; да се редовно исплаћују зараде запосленима; да расподела материјалних средстава регионалним центрима и радним јединицама буде равноправна и транспарентна.

У понедељак 17. фебруара почео је свакодневни двочасовни штрајк упозорења медицинских радника због неиспуњених захтева, а у петак је требало потпуно обуставити рад, уколико не дође до неког решења, и организовати нови збор радника, на којем ће се разматрати даље акције. Подршку борским здравственим радницима пружили су и радници здравствених установа у Неготину. У знак солидарности са здравственим радницима, радници РТБ-а Бор такође су најавили штрајк.

Дана 21. фебруара на збору здравствених радника одлучено је да се штрајк проужи до испуњења захтева, са новим роком до 1. марта. Подршку пружају синдикалне организације РТБ-а Бор, друге општинске синдикалне организације грађани Бора. Током збора, руководство је најавило исплату личних доходака, што је пропраћено буком, негодовањем и узвицима да радници тиме неће бити подмићени да обуставе штрајк и да се то неће прихватити док основни услови за рад не буду испуњени. Тражи се и ревизија материјално-финансијског пословања и равноправна расподела средстава, имајући у виду да специфични услови живота и рада у Бору изазивају и болести које захтевају већи ниво здравствене заштите. Уколико се захтеви не испуне, најављен је генерални штрајк јер, с обзиром на стање борског здравства, медицински радници и не могу помоћи својим пацијентима.

Март.

Захтеви здравствених радника делимично су испуњени, па се штрајк привремено одлаже до 15. марта, пре свега због корисника здравствених услуга. Веће Савеза синдиката упућује и свој захтев, најављујући да ће 15. марта организовати генерални штрајк свих радника у Бору, уколико се не испуне захтеви здравствених радника. Руководство здравствених установа у Бору, након изгласаног неповерења, даје оставке.

Синдикат и Привредна комора Србије потписују Општи колективни уговор по којем је најнижа цена рада запослених за фебруар 17.013 динара, док ће, поређења ради, лични доходак доктора наука износити 59.545 динара.

Крајем марта на збору је одлучено да се штрајк опет одложи због продужења рока рада Комисије за утврђивање материјално-финансијског пословања, која није успела да добије све потребне податке. Захтев за редовно снабдевање лековима делимично је испуњен. „Као по добром старом обичају, РТБ Бор је одрешио кесу за лекове, болничко лечење и санитарски материјал („Неки нови тонови”, Борске новости, бр. 12 (1992): 4). Захтев да се Медицински центар Бор одвоји од Здравственог центра Зајечар није одобрен, уз образложење да је неопходан нови закон о организацији мрежа здравствених центара. Здравствени радници из Бора су заправо знали да су услови рада и здравствени објекти у регионалном центру у Зајечару знатно бољи него у Бору и да су несразмерни расподела материјалних средстава и улагање у опрему, санитарна средства и услове рада и лечења.

Именован је нови директор борског огранка Здравственог центра Зајечар др Петар Фајмоговић.

Април–јул.

Борски просветни радници прикључују се штрајку просветних радника у целој Републици, који је организовао Главни штрајкачки одбор Синдиката просветних радника Србије, који преговара са Владом због лошег материјалног положаја школа и просветних радника.

Лист Колектив покреће сталну рубрику „Радници питају – Синдикат одговара” у оквиру странице „Синдикална панорама”.

Август.

Седмнаест радника – машинаца и електротехничара незадовољних премештањем на нова радна места у Руднику бакра Мајданпек – штрајкују глађу.

Током санкција, због тешке политичке и економске ситуације, све више радника је на „принудном одмору“ са загарантованим „минималцем“. Производња је стала у Фабрици конфекције „Први мај“, Фабрици упаљача, Фабрици фолије, Фабрици лак-жице, Фабрици вентила, Индустрији обуће „Боранка“, Институту за бакар. У борској штампарији „Бакар“, услед смањеног обима посла, отпуштен је технолошки вишак радника. Поједине сеоске задруге такође отпуштају технолошки вишак и обустављају рад. Животни стандард радника све је нижи због одржавања посусталих предузећа уз помоћ „принудних одмора“ и због нередовних линеарних исплата минималне зараде, тако да општинско Веће Савеза синдиката покушава да помогне својим члановима пакетима са основним намирницима и могућношћу „одложеног плаћања“ потрошачким картицама за куповину у локалним продавницама или позајмицама из Касе узајамне помоћи. Становништво се све више задужује банкарским кредитима.

Због све већег прилива избеглица, Веће Савеза синдиката позива на солидарност и помоћ избеглима из Босне и Хрватске које су на територији општине Бор (467 избеглица, на основу регистра Црвеног крста⁶) издавањем 0,5% личног дохотка.

⁶Податак преузет из чланка:
Љ. Илић, „Импозантна помоћ
Борана“, Колектив бр. 2 (1992): 2.

Грански Синдикат обојене металургије одлучан је у намери да сачува радна места и да неће бити „технолошких вишкова“, већ да ће предузећа морати да организују рад реструктурирањем производње.

Број учлањених у синдикат, по речима председника Већа Савеза синдиката општине Бор Милоша Вучинића, био је „близу 19 хиљада радника, што је између 80 и 90 одсто од броја запослених“. („Колико је синдикат раднички“, Борске новости, бр. 17/18 (1992): 3)

Спонтани протест и ред због несташнице горива на бензинској пумпи „Југопетрол“ на улазу у Бор. Председник општине Илија Таникић обраћа се присутнима. Бор, 1992. Аутор: Љубомир Марков. Колекција фотографске грађе редакције листа Колектив. 1992. Негатив бр. 124. ЗОНББ

1993. ГОДИНА

Јануар–фебруар.

Синдикати и даље настоје да ублаже последице санкција и кризе, пре свега у погледу одржавања материјалне и социјалне сигурности. Савезно Министарство за рад, здравство и социјалну политику представља нови Нацрт закона о основама радних односа, због којег синдикати бурно реагују и негодују, јер се њиме предвиђа изразита рестрикција радничких и синдикалних права у односу на послодавце. Директорима се дају овлашћења као да су стварни власници предузећа. Предвиђа се укидање двостепеног дисциплинског поступка, тако да директори по личној процени распоређују и отпуштају са посла.

Припремају се избори у републичком Већу Савеза синдиката Србије, за које треба формирати општинске, окружне и градске одборе. Бор ће имати седам до осам синдикалних грана и одбора.

Март.

Председништво Већа Савеза синдиката Србије организовало је 26. марта у Београду целодневни штрајк упозорења „против сиромаштва“, због непоштовања споразума

о заштити стандарда, док је у осталим градовима штрајк организован на сат времена. Раднице и радници Фабрике обуће „Боранка“ (раније „Борчанка“) јединини су обуставили рад на сат времена, док су остали синдикати и гране из Бора послали усмену подршку.

Формира се Окружни одбор Синдиката образовања, науке, културе и уметности у Бору.

Раднице фабрике обуће „Боранка“ у штрајку и на протесту испред зграде Општине Бор. 1993.
Аутор: Љубомир Марков.
Колекција фотографске грађе редакције листа Колектив. 1993. ЗОНББ

Председник Већа Савеза синдиката општине Бор Милош Вучињић обраћа се радницама фабрике обуће „Боранка“ током обуставе рада, марта 1993.
Аутор: Љубомир Марков.
Колекција фотографске грађе редакције листа Колектив. Негатив бр. 7, 1993. ЗОНББ

Април–јул.

На позив републичког Већа Савеза синдиката Србије, 26. априла организован је протест због поштравања санкција. Са протеста су упућена писма свим амбасадама.

Синдикалне организације РТБ-а Бор траже да минималац вреди 100 немачких марака.

Изостаје помоћ из робних резерви. Материјални и социјални положај радника на граници је издржљивости. Синдикати се боре за макар редовну исплату минималаца.

Дана 29. јула Главни одбор Синдиката РТБ-а Бор усваја одлуку о ступању у генерални штрајк 5. августа, на предлог републичког Већа Савеза синдиката Србије. Главни захтеви су загарантована редовна исплата плата и пензија за минимум егзистенције и хитно заустављање плачке друштвене имовине, ревизија поступака својинске трансформације у предузећима, као и утврђивање одговорности за поремећено стање у робно-новчаним токовима и за злоупотребе у примарној емисији новца.

Август.

У Фабрици каблова у Зајечару и Рудницима бакра Мајданпек радници незадовољни радом Савеза синдиката оснивају одборе Независног синдиката. Савез синдиката Србије искључује их из свог чланства.

На Дан рудара, 6. августа, грађани Бора протестују због несташнице новца у банкама и немогућности да подигну аконтације и плате.

Одбор организације Синдиката Топионице и рафинације бакра у Бору 18. августа доноси привремену одлуку о иступању из Савеза синдиката Србије; будуће одлуке о удруживању доносиће искључиво на основу сопствених интереса.

Део зараде радници у Бору добијају у намирницама и другој роби, односно у природи.

Септембар–октобар.

Деле се купони за снабдевање основним намирницама. Од свих основних намирница, купонима се може набавити само хлеб. Укида се одложено плаћање у продавницама. Деле се пакети из републичке робне резерве, али нема брашна.

Гужва испред продавнице прехранбене робе „Дисконткомерц“ у Новој тржници у Бору, 1993.
Аутор: Љубомир Марков. Колекција фотографске грађе редакције листа Колектив. Негатив бр. 7, 1993. ЗОНББ

Новембар.

Око две стотине радника Топионице организује протест 4. новембра ван свог синдиката, тражећи минималну зараду од 100 немачких марака у динарској противвредности.

Због свеопште кризе и могуће политичке злоупотребе, тражи се одлагање републичких избора у Савезу синдиката.

Штрајк топионичара се „замрзава“ 22. новембра, због делимично постигнутог договора.

Децембар.

Штрајк топионичара се поново „одмрзава“ 20. децембра. Радници излазе из круга фабрике и протестују испред Дирекције РТБ-а Бор.

Штрајк топионичара испред Дирекције РТВ-а Бор, децембра 1993. Аутор: Љубомир Марков. Колекција фотографске грађе редакције листа Колектив. Негатив бр. 51, 1993. ЗОНББ

1994. ГОДИНА

Јануар–фебруар.

Активности синдиката усмерене су на изборе у локалним одборима, али се у појединим синдикалним организацијама одлажу због одсуства чланова који су на принудним одморима. Штрајкачки одбор топионичара још увек преговара са руководством да се услед хиперинфлације повећа количина робе која се даје радицима као део зараде. У продавницама Центроистока и Дисконткомерца могућа је куповина робе само боновима. Због недостатка новца у банкама, грађани су добијали бесплатан хлеб од 15. до 18. и од 22. до 25. јануара.

Предлаже се увођење социјалних картона запослених, превасходно како би се процењивао статус породица у односу на појединце. Оснива се Синдикална организација пензионера и инвалида рада. У изборни поступак Синдиката уводи се принцип аутоматизма, којим ће изабрани председници постати и чланови општинског Већа Савеза синдиката.

Топионичари на збору радника 1994. исказују незадовољство платом. Аутор: Љубомир Марков. Колекција фотографске грађе редакције листа Колектив. Негатив бр. 37, 1994. ЗОНББ

Март.

Од 1. марта почиње да ради Народна кухиња у ресторану „Експрес“ на Другом километру. Након изборних скупштина у синдикатима 16. марта, одржана је оснивачка седница Већа Савеза синдиката општине Бор. Након верификовања мандата 70 изабраних председника појединачних синдикалних организација и разматрања извештаја о претходном раду, верификовани су мандати чланова Председништва и Надзорног одбора. За председника је поново изабран Милош Вучинић.

Данâ 22. и 23. марта одржан је 10. конгрес Савеза синдиката Србије. За новог председника изабран је Томислав Бановић, дотадашњи секретар Већа, а за секретара Слободан Јовановић, председник Синдиката Електронске индустрије у Земуну. Захтева се учешће у процесу одлучивања, од доношења закона до институције „празне столице“ у Скупштини.

Април–мај.

Савез синдиката општине Бор окупља више од 92% од 21.600 запослених у 14 грана и 71 синдикалној јединици.

Општинско Веће Савеза синдиката инсистира да се 78 радника „Рекреатурса“ у року од 5 дана врати на посао, у своје радне јединице „Брестовачка бања“ и „Борско језеро“, након правоснажне одлуке више судова. Уколико се то не деси, правна служба Синдиката поднеће кривичну пријаву против директора. „Они су после три године добили маратонски судски спор. Али, изгледа да је директор „Рекреатурса“ јачи од слова закона. Да зло буде веће, многи радници су без стана, а неки су, силом прилика, отишли у превремену или инвалидску пензију.“ („Директор јачи од закона“, Колектив, бр. 12 (1994): 2)

Јун–септембар.

Синдикат позива чланство да се укључи у солидарну акцију помоћи борском Здравственом центру, којом би се обезбедило 250 постељина и 300 пицама. Од сакупљених средстава, купиће се материјал од којег ће борска фабрика конфекције „Први мај“ сашити потрештине.

Многи радници који су пристали на добровољни одлазак из предузећа уз исплату 24 плате, како би се „решио“ вишак запослених, постају социјални случајеви.

У Фабрици абразива, која више не послује у оквиру РТБ-а Бор, запошљава се 50 радница и радника из затворене Фабрике упаљача, који су били четири године без посла.

Октобар–децембар.

Влада и Привредна комора, мимо Колективног уговора, покушавају да уведу загарантовану зараду уместо минималне. Наиме, Влада и Привредна комора залажу се за категорију загарантоване зараде, али синдикати сматрају да је гарантована зарада социјална категорија коју уређује Влада и да радници њоме не могу да обезбеде егзистенцијални минимум себи и својим породицама. Стога Синдикат на то не пристаје, залажући се у преговорима да у радном законодавству и Колективном уговору остане категорија најниже цене рада, која радницима обезбеђује минимум егзистенције на основу реалних животних трошкова. Републичко Веће Савеза синдиката Србије синдикалним организацијама препоручује да не уговарају цену рада нижу од 125 динара.

Протестна шетња здравствених радника 1994. године, о којој није било никаквих извештаја у локалним штампаним медијима. Аутор: Љубомир Марков. Колекција фотографске грађе редакције листа Колектив. Негатив бр. 7, 1994. ЗОНББ

1995. ГОДИНА

Март.

Јављају се прве иницијативе за оснивање подружница Независног синдиката. Као разлог се истиче незадовољство радника набавком дефицитарне робе и социјалним давањима.

Април.

Синдикат Топионице и рафинације (ТИР) набавља плаве траке које ће радници спремни на штрајк носити на радном месту. За 4.600 запослених тренутно су имали 2.600 трака, што је било довољно за почетак штрајка. Један од десет захтева јесте и повећање плате за 30%.

Лекари и радници Здравственог центра Бор 14. априла одржавају збор радника, захтевајући од руководства успостављање одређене динамике и редовне исплате зараде.

Септембар.

Републичко Веће припрема захтев за повећање загарантоване зараде и најниже цене рада.

1996. ГОДИНА

Јануар.

Први дан другог полугодишта почео је штрајком упозорења просветних радника, скраћењем часова на 15 минута, због кашњења исплата зарада и до 45 дана. Чланови Већа Савеза синдиката општине Бор подржавају захтеве и штрајк просветних радника.

Март.

Републички одбор Синдиката металаца Србије на седници одржаној 26. марта одлучио је да од 23. априла поступно и фазно, организованим протестима уђе у генерални штрајк. Јединствена синдикална организација РТБ-а Бор није подржала фазни начин реализације генералног штрајка, назвавши га „митинговањем”. Захтеви су били: подстицање производње за извоз, растерећење зарада од пореза и доприноса, наплата дугова јавних предузећа.

1997. ГОДИНА

Јануар–фебруар.

Друго полугодиште школске године поново је започето штрајком просветних радника, са захтевима да се исплате заостала примања и поштује договорена динамика исплате зарада. Тражи се и измена законских прописа који регулишу исплату зарада и других надокнада по моделу који је примењен у здравству. Након обуставе рада 4. фебруара, чланови Већа Савеза синдиката општине Бор подржавају просветне раднике, али се ограђују од метода синдикалне борбе на републичком нивоу, где су били за тоталну обуставу рада, док је закон дозвољавао само скраћење часова са 45 на 30 минута. Скупштина Општине Бор покушала је да исплати део регреса само радницима који нису били у штрајку, али убрзо након радикализације штрајка, на следећој седници мењају одлуку и исплаћују део регреса свим просветним радницима. Настава се нормализује тек од 26. фебруара, када су прихваћени сви захтеви синдиката у штрајку. Зараде запослених у просвети повећане су за 30%.

Синдикат изнова скреће пажњу на вишегодишње занемаривање услова рада у РТБ-у Бор, недовољне и нередовне плате, недостатак заштитне опреме и сл.

Синдикалци басена Бор залажу се за измену чланова закона који не предвиђају одлазак у пензију пре навршене доње старосне границе од 50 година, подсећајући да радници који се запосле одмах након школе, са бенефицираним радним стажом од шест

месеци за годину дана рада на најтежим радним местима (рудари, топионичари, копачи, ливци), стекну услов за пензију између 45. и 47. године живота, а морају да раде до своје педесете године, без могућности увећања износа пензије за тај период до најниже старосне границе. Споран је и предложени члан закона којим би се бенефицирани радни стаж признавао тек након 10 година рада.

Март.

У Фабрици лак жице, на зборовима радника и организованом референдуму 5. и 6. марта, изгласано је неповерење руководству Одбора синдиката, због незадовљства стањем у колективу, забринутости за судбину фабрике, личну егзистенцију радника и њихових породица.

8. април.

Основао је грански синдикат металаца „Независност“ РТБ-а Бор. Своје деловање базира на опозиционим активностима према режиму Слободана Милошевића и супарничког Савеза синдиката Србије.

У захукталим процесима приватизације, Савез синдиката Србије залаже се да се приликом приватизације радницима и пензионерима исплати више од 50% деоница предузећа и да се из процеса приватизације изузму објекти изграђени заједничким средствима и самодоприносом.

22. мај.

Потписан је Општи колективни уговор између Синдиката и републичке владе, који ствара повољније услове за колективно преговарање и потписивање појединачних колективних уговора. Синдикат ТИР-а 27. маја креће у штрајк са захтевима у 13 тачака и главним захтевом за повећање плата за 30%. Руководство ове захтеве сматра нереалним. Међутим, штрајк се убрзо одлаже под притиском руководства које тврди да ће последице у производњи бити несагледиве због већ постојеће нерентабилности.

Јул.

Четири и по хиљаде радника Топионице и рафинације штрајкује захтевајући повећање плате за 30%. Другог дана штрајка прикључују им се и активисти новооснованог синдиката „Независност“. Шест најмлађих приправника Термоелектране, који су се прикључили штрајку, добијају отказе, а одмах затим и управник и заменик управника Термоелектране. Штрајк је разбијен партијским притисцима СПС-а.

Август–децембар.

Редовне активности синдиката, припреме за изборе републичког руководства Савеза синдиката Србије.

1998. ГОДИНА

Јануар–децембар.

Борске новине започињу редовну рубрику у којој објављују програмске текстове синдиката „Независност“. Уједињени грански синдикат (УГС) „Независност“ у Бору

тада има своје одборе и гране: Грански синдикат металаца „Независност“ ТИР-а, ФОД-а, РБН-а (Рудници бабра и неметала) и Института за бакар. Један од главних задатака УГС „Независност“ јесте борба за репрезентативност и учешће у колективном преговарању. У истом листу, „Група борских лекара“ или „Група поштених лекара у офанзиви“ редовно потписује текстове о стању и малверзацијама у општинском здравственом систему и Синдикату здравствених радника.

Веће Савеза синдиката општине Бор, услед појаве нових синдиката, делом губи своје чланство.

Покреће се све више стечајних поступака у предузећима као што су Кланица, Исхрана, Слога, Конфекција, Дисконткомерц, док се у другим јавним предузећима, као што је Борпревоз, стечај најављује. У току су и избори у синдикалним организацијама Савеза синдиката Србије. Уочљива је пристрасност ове организације према политичким програмима владајуће партије СПС, као и програмска подељеност у локалној штампи: док рад Савеза синдиката прате недељне новине *Колектив* и *Борске новости*, о активностима УГС „Независност“ углавном пишу *Борске новине*.

1999. ГОДИНА

25. јануар.

У београдском Дому синдиката организован је протестни скуп металаца Савеза синдиката Србије, који захтевају смањење дажбина на зараде, отписивање високих камата на кредите и сигуран социјални програм приликом приватизације.

Фебруар.

Колективни уговори остају без заштите: дуготрајно, тромесечно преговарање око потписивања појединачних колективних уговора обесмишљено је након потписивања. Металци „замрзавају“ своје протесте због опште ситуације и могуће агресије.

Март–април.

Сада већ устаљене борбе за чланство и репрезентативност у синдикатима прекида агресија НАТО-а.

Мај.

Веће Савеза синдиката општине Бор организује „Првомајски антиратни митинг“ у Бору. Услед ратног стања, синдикалне активности усмеравају се на различите видове социјалне помоћи и снабдевање основним намирницама.

Првомајски антиратни митинг у Бору, 1999.
 Аутор: Љубомир Марков.
 Колекција фотографске грађе редакција листова Колектив и Борске новости, 1999. ЗОНББ

2000. ГОДИНА

Април.

Радници Фабрике опреме и делова „спонтано“ се окупљају испред управне зграде и у ходнику испред канцеларије директора, очекујући платне листиће.

Мај.

УГС „Независност“ организује протестни Првомајски уранак у Београду, на Тргу Николе Пашића.

Новембар.

Штрајк радника Фабрике лак-жице у Бору са захтевима да се повећа плата. Директор фабрике подноси неопозиву оставку.

Радници Фабрике опреме и делова на „спонтаном“ окупљању и протесту испред управне зграде ФОД-а. Бор, април, 2000. Аутор: Љубомир Марков. Колекција фотографске грађе редакција листова Колектив и Борских новости, 1999. ЗОНББ

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Циљ овог текста јесте успостављање континуитета проучавања радничког организовања у Бору и реконструисање следа важнијих догађаја и радничких активности током деведесетих година XX века, онако како су они забележени у локалним штампаним медијима и на фотографијама које се чувају у колекцијама Завичајног одељења Народне библиотеке Бор. Док је одмах након Другог светског рата, упоредо са развојем сложеног индустријског система РТБ-а Бор и оснивањем друштвених институција, почело опсежно и темељно проучавање радничких покрета у локалним срединама, последњих тридесетак година готово да нема систематичних лонгитудиналних истраживања о материјалном и друштвеном положају радничке класе и њеном организовању. Током постојања социјалистичке Југославије, када је о Бору и околини реч, сачувана је обимна и систематизована архивска, историјска и научна грађа. Заинтересованост стручне јавности за проблематику радничких покрета трајала је управо до периода о којем је у овом тексту било више речи – до периода „транзиције“. Та радикална политичка и друштвено-економска трансформација, која се на југословенским просторима одвијала током деведесетих година XX века и за коју је изговор била потреба за укључивањем у слободније глобалне тржишне односе и међународну поделу рада, директно је повезана са умањивањем и ограничавањем радничких права. Стога треба

напоменути да се две значајне и вредне студије Горана Мусића и Наде Новаковић о радничким штрајковима током периода транзиције, од 1988. до 2015. (Musić 2013; Novaković 2017), не баве директно штрајковима у великим индустријским системима рударства и обојене металургије, какав је био и РТБ Бор, а који континуирано, од оснивања, на иностраним берзама тргују својим стратешким производима бакром, сребром и златом. Разлоге за такву „невидљивост“ анализе радничког организовања у оквиру великих индустријских система у хуманистичим наукама можемо потражити, пре свега, у релативно малим процентуалним уделима рударства и обојене металургије у целокупном привредном систему и у релативно малом броју радника, за које се претпостављала пасивност због изразите друштвене контроле у таквим срединама и због великог утицаја „државног“ синдиката, као и у вероватном недостатку релевантне статистике и транспарентне анализе пословања током периода трансформације предузећа и продужене агоније приватизације деведесетих година XX века.

Приватизација „дугог трајања“ (30 година у случају РТБ-а Бор) и агонија преживљавања у таквим условима обухватају низ стратешких мера „кувања жабе“ (Musić 2013), пасивизације и политичке инструментализације синдиката, државних субвенција, улагања у реструктурирања и реконструкције – стратегије „препорода и обнове“ (Jovanović, 2013) и, на самом крају, нескривено дрско узурпирање чланства највећег синдиката и стварања „директорског синдиката“ пред саму приватизацију (Стојменовић 2020, 28). Велика јавна и државна предузећа у том периоду представљана су као „највећи губиташи“ под државним субвенцијама, којима је потребна „реконструкција“ и „рационализација“, како би се постепено уситњавала и фрагментисала на „ћерке фирме“, спремне за приватизацију. Неравномерна и вероватно неправна субвенционисања само су продужавала агонију, а зависила су од директне експлоатације природних ресурса и радне снаге, економске користи и политичке манипулације владајућих структура масама. Животи радника и других грађана у периоду транзиције одвијали су се у непрестаној неизвесности и страху од додатне „рационализације“, у стању дословног преживљања зависног од директне везе са природним ресурсима потребним за даљу производњу. Грана рударства је запостављана због недостатка финансијских средстава за техничко-технолошко осавремењавање производње, а у корист металуршке гране, која је одржавана увозом концентрата, што је дугорочно значајно утицало на будућу одрживост производње и рентабилност пословања комбината бабра. Може се претпоставити да је управо непостојање дугорочне стратегије и стихијско преживљавање водило до обезвређивања комбината, како би се „додворило“ страним инвестицијама, због чега је, између осталог, отпуштање „вишка“ радника било довољно атрактивно за „давања мираза“ појединих делова предузећа приватним инвеститорима, продају и приватизацију природних ресурса, друштвене и јавне својине које ће уследити.

У мањим предузећима зависним од компаније, поменутих „ћеркама фирме“, тај прикривени однос између репроматеријала и природних ресурса потребних за преживљавање индустрије постаје кључан, тако да су убрзо та мања предузећа остајала без њих. Партијски кадрови који су се бавили организацијом и набавком репроматеријала убрзо су остајали без системске подршке, уједно и средстава за рад, док се у друштву стварала клима ишчекивања нове класе пословних менаџера – приватних предузетника. Ипак, РТБ Бор је рударски сектор одржавао на минимуму производње,

па су природни ресурси, који такође нису неограничени, омогућавали преживљавање уз, по некима можда и незаслужене, државне субвенције и „сиве зоне економије”, све до исте, заједничке судбине у најгорим облицима капитализма.

О борби за преживљавање и покушајима одржавања елементарних услова за колико-толико достојанствен живот маргинализоване и осиромашене радничке класе сведоче и раднички штрајкови и протести у Бору током деведесетих година XX века. Као и у остатку југословенских простора, на њихову учесталост, поводе избијања и њихову ефикасност у остваривању захтева утицали су колико санкције и ратови толико и стратегије нових и старих политичких и економских елита. Дубља истраживања свих ових питања тек би требало да уследе. Она су неопходна не само због потребе за осветљавањем потиснутих аспеката друштвене и економске трансформације у том периоду и за комплекснијим виђењима историјског тока, већ и због отварања простора за промишљање начина на који шири друштвени контекст подстиче или ограничава могућности деловања и питања која се тичу социјалне правде и достојанства рада. Та су питања данас актуелнија него икад.

ИЗВОРИ

1. Колектив, лист радника сложених и радних организација Басена Бор. Бор, 1988–2000. Излазио једном недељно.
2. Борске новости. Бор, 1990–2000. Излазиле једном недељно, средом.
3. Борске новине. Бор, 1994–2000. Излазе сваког другог четвртка.
4. Колекција фоторафске грађе Мирослава Радуловића. Завичајно одељење Народне библиотеке Бор.
5. Фото-документација РТБ-а Бор, листова Колектив и Борске новости. Завичајно одељење Народне библиотеке Бор.

ЛИТЕРАТУРА

1. Босиљчић, Слободан. *Раднички покрет у Бору и околини: 1903–1941*. Београд: Рад, 1959.
2. Ерић, Михајло. „Индустрија и рударство.” У *Бор и околина. 2: Природни услови, становништво, економски и друштвени развој*, 118–130. Бор: Музеј рударства и металургије, 1975. Dostupno i na: <http://www.digitalnizavicaj.org.rs/index.php?query=ispisTextalZKolekcije&idTexta=178>
3. Horvat, Branko. *ABC jugoslavenskog socijalizma*. Zagreb: Globus, 1989.
4. Jovanov, Neca. *Radnički štrajkovi u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji od 1958. do 1969. godine: doktorska disertacija*. Beograd: N. Jovanov, 1974.
5. Jovanović, Deana. *Bor forward >> zamišljanje budućnosti*. Bor: Narodna biblioteka Bor, 2013. Dostupno i na: <http://digitalnizavicaj.org.rs/pdf/texts/325/borforwardsacipommalipdf.pdf>
6. Којић, Живојин. „Мишљења радника борског рудника о реализацији ставова из

- писма председника СКЈ и другим актуелним питањима из самоуправљања". *Развитак* бр. 1 (1973). Dostupno i na: <http://www.digitalnizavicaj.org.rs/index.php?query=ispisTextaIzKolekcije&idTexta=287>
7. Kostić, Cvetko. *Bor i okolina: sociološka ispitivanja*. Beograd: Savremena škola, 1962. Dostupno i na: <http://www.digitalnizavicaj.org.rs/index.php?query=ispisTextaIzKolekcije&idTexta=93>
 8. Крестић, Стојан и Слободан Босиљчић. *Раднички покрет у Бору и околини: (до 1941. године)*. Бор: Музеј рударства и металургије, 1975.
 9. Matošević, Andrija. „Druga labinska republika 1987. godine. Povijesno nasljeđe, štrajkaška fonografija i fotografije obustave rada”. *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva* god. 43, br. 50 (2020). <https://hrcak.srce.hr/clanak/361484>
 10. Моћник, Растко. „Tržište radne snage i sastav radničke klase”. U *Kroz tranziciju: prilozi teoriji privatizacije*, ur. Željko Popović i Zoran Gajić, 77–106. Novi Sad: Alternativna kulturna organizacija – AKO, 2011. https://www.rosalux.rs/sites/default/files/publications/Kroz_tranziciju.pdf
 11. Musić, Goran. *Radnička klasa Srbije u tranziciji: 1988–2013*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung, 2013.
 12. Naumović, Slobodan. *Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju; „Filip Višnjić”, 2009.
 13. *Научни скуп Петар Радовановић – живот, рад и време. Борско језеро, 23. и 24. новембра 1982, ур. Томислав Мијовић*. Бор: Међуопштинска конференција СКС, Зајечар и Историјски архив „Тимочка крајина” Зајечар, 1982. Dostupno i na: <http://www.digitalnizavicaj.org.rs/index.php?query=ispisTextaIzKolekcije&idTexta=84>
 14. Novaković, Nada. *Radnički štrajkovi i tranzicija u Srbiji od 1990. do 2015. godine*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung, 2017. https://www.idn.org.rs/biblioteka/radnicki_strajkovi_1990_2015_web.pdf
 15. Obradović, Marija. *Hronika tranzicionog groblja: privatizacija društvenog kapitala u Srbiji 1989–2012: ekonomsko-istorijska analiza*. Beograd: Nova srpska politička misao, 2017.
 16. Пајић, Томислав. *Принудни рад и отпор у логорима Борског рудника 1941–1944*. Београд: Институт за савремену историју, 1991. Dostupno i na: <https://www.pisi.co.rs/content/prinudni-rad-i-otpor-u-logorima-borskog-rudnika-1941-1944/>
 17. Петаковић, Јанко. *Прве радничке рударске организације у Србији (1902–1907)*. Београд: Народна књига, 1953.
 18. Patterson, Patrick Hyder. *Brought and Sold: Living and Losing the Good Life in Socialist Yugoslavia*. Ithaca, United States: Cornell University Press, 2011.
 19. *Radnički pokret u istočnoj Srbiji do 1918: (građa)*. Knjiga prva. Zaječar: Međuopštinska konferencija SKS Zaječar i Istorijски архив „Тимочка крајина” Зaječар, 1984.
 20. *Radnički pokret u Istočnoj Srbiji do 1918: [građa]*. Knj. 2, Registri, Zaječar: Međuopštinska konferencija SKS Zaječar i Istorijски архив „Тимочка крајина” Зaječар, 1984.
 21. Rakita, Milan. „Prilog kritici teorija modernizacije i tranzitologije u društvenim naukama”. U *Izgnubljeno u tranziciji. Kritička analiza procesa društvene transformacije*, ur. Ana Veselinović, Petar Atanacković i Željko Klarić, 7–32. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung, 2011. <https://www.rosalux.rs/bhs/izgnubljeno-u-tranziciji>

22. Romelić, Živka. *O rudarskoj kulturi u Boru: tradicija kao podstrek*. Bor: Narodna biblioteka Bor, 2017.
23. Simić, Vasilije. *Istorijski osvrt na rudarstvo bakarnog rudišta u Boru i okolini*. Bor: Rudarsko-metalurški fakultet i Institut za bakar u Boru, 1969.
24. Стојменовић, Драган. *О фото-документација Француског друштва Борских рудника*, Бор: Народна библиотека Бор, 2020. <http://www.digitalnizavicaj.org.rs/index.php?query=ispisTextaIzKolekcije&idTexta=433#ad-image-0>
25. Suvin, Darko. *Samo jednom se ljubi. Radiografija SFR Jugoslavije: 1945–72. Uz hipoteze o početku, kraju i suštini*, Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung, 2014.
26. Ujedinjeni granski sindikati „Nezavisnost”. „Slobodan Stupar: jedno sećanje na početak”. 19. 11. 2019. <https://nezavisnost.org/slobodan-stupar-jedno-secanje-na-pocetak/>
27. Unkovski-Korica, Vladimir. „Jugoslovensko samoupravljanje: upravljanje radništva ili upravljanje radništvom?”. U *E-zbornik: Nasleđe jugoslavenskog socijalizma. Promišljanje. Razgovor. Rasprava. Kritika*, ur. Marijana Stojčić i Dragomir Olujić. Beograd: Forum za primenjenu istoriju, 2014.

Кораџи у живот (3)

Радиша Драгићевић, Бор

Радиша Драгићевић (1956), рођен у Минићеву, одрастао у селу Мањинцу, живео је у Зајечару и Нишу, а од 1977. живи у Бору, сада као пензионер. Бави се књижевношћу и публицистиком. Његова књижевна дела – поезија, проза и сатира, коју објављује под псеудонимом Рајко Миџин – превођена су на бугарски, енглески и шпански језик. Објавио је више од 20 књига и на десетине прилога у књижевној или стручној периодици и дневним новинама. Међу његовим делима су: романи *Преко неба*, *Самотиња* (два издања), *Књига о нама* (друго изд. под називом *Књига*); збирка приповедака *На другој обали*; збирке песама *Зашто река има две обале*, *Белези*, *Колико дуго живи дрвеће* и збирка изабраних публицистичких текстова *Мозаик*, као и књиге сатире *Рајка Миџина Ни по бабу, ни по стричевима*; *Тамо је далеко* и *Мене сачекује намигуша, њима намигује сачекуша*. Приредио је збирку *Кућа у српској поезији*, као и панораму тимочких приповедача *Са тимока, са златног потока*. Резултати његових интересовања и помних истраживања јесу и тематске монографије: *Мањинац*, *Од зоне до зоне* (алманах ФК Бор), *1000 филмских звезда*, *Поменик жртава Другог светског рата подручја општине Књажевац* и *Све било је музика: историја и дискографија југословенске забавне музике*. Био је или је још увек сарадник *Архивског наслеђа*, *Бдења*, *Бележнице*, *Буктиње*, *Етне*, *Истока*, *Историје*, *Нашег стварања*, *Савременика*, *Српске речи у Прагу*, *Трага* и многих других часописа и новина, укључујући и локалне, односно регионалне (*Колектив*, *угашене Борске новости*, *Тимок* итд.), а редовно пише и за листове *Данас* и *Јез*. Четвороструки је добитник награде *Књига године борског аутора*, коју је Народна библиотека Бор додељивала 1996–2011, као и *Награде Златна каџига* и других. Више детаља на сајту <https://radisadragicevic.com/>.

Зима ме асоцира на модре смрзнуте прсте и бол под ноктима. На далеки, местимично сметовима завејани пут до школе. На залеђени ток Тимока под ниском дрвеном ћупријом. На слеђени слој пекмеза између две суве хлебне кришке, што ми је мати спаковала у торбу уз књиге. На шкрипу снега под гуменим чизмама које пропуштају хладноћу и воду. На зубате зраке узавејаним отежалим крошњама дрвећа. На заслепљујуће сунце над равним пољима. На траг саоница, скренут некуда, ка непознатом. На смрзнуту балегу међу колотрагом. На топлину ходника којим се улази у још топлију кујну. На шпорет у коме пуцкетају суве гране (дебљаци се нису ложили јер су се шуме чувале, и шумар је за сечу печатирао само трула стабла, од којих није ни било огрева). На мачку која дрема пред отвореним вратима фуруне. На опори мирис ситног нељуштеног кромпира који је мати кувала за вечерњи оброк свиња. На јаки крављи мирис топле штале. На хрпаве језике телади. На пса ушушканог у камари, из чије рупе само машући реп сведочи да ме је свестан. На наострешене врапце у слами. На кокошке које наизменично на једној ноzi (друга подигнута уз стомачно перје) стоје у дну шупе. На гавранов крик над пустим пољем. На јастребов кликтај. На мртву птицу у белом целцу.

Зима понекад почне прерано. Снег већ средином октобра затрпа још неопало лишће и већом снагом повије умртвљена стабла. Преполови јесен. Уништи недобране баште. Обори зрна са дозрелих гроздова. Чобане с планине отера у биваке, у широке сеоске торове. Уз свеже саденуте лиснике. Ближе последњем вашару на Светог Луку, када се продају вишкови из стада и штала. Када топле јагњеће и телеће гуше иду на југ, под ножеве оних који не једу свињско месо.

Али нема те снаге ни окова којима ће оковати све. И опет надјачају сунце и јутарње влажне магле, и тако се рат топлот и хладног некада продужи до Митровдана, чак до Никољдана, па и Божић зна да осване сув.

Не знам засигурно у које сам време опазио њено присуство. Можда већ прве вечери, а можда тек када се усталила и изгубила део опреза својственог сваком од створова који обитавају мимо нас. Не сећам се чак ни да ли сам, дозван неким шумом или кретњом, подигао главу ка греди на коју се наслањао кров трема пред нашом кућом. Ту, на крају даљем од врата, под црепом, скупљена уз сам носећи стуб греде, лежала је овећа гугутка. Њено сивкасто тело се готово савршено уклапало у пејзаж сумрачја, из кога су славим сјајем сијале њене црвенкасте очи. Стао сам испод ње, очекујући да прхне далеко у сумрак – преко пута, преко комшијских кровова, преко потока, далеко у поље. Али је она остала мирно да лежи, не скидајући поглед са мојих очију. Дуго сам тако стајао под њом, све док ме вечерња студ није опоменула да уђем у топли ходник.

Јесен је свлачила шуме на брду, ветар је све више наносио лишће у уски простор између зида куће и потпорног зида, који је кућу бранио од брега; вода у дворишним валовима почела је у раним јутрима да хвата покорицу, мачка се, за сан, из амбара преселила у шталска јасла, петао се оглашавао све доцније, а она је и даље у сумрак нечујно слетала на своје место под црепом, на греди. Некада је падала и киша, не као пљусак у лето, већ ситна досадна хладњикава киша – она је нетремице гледала у те капи, капи које су се расипале пред њом у сувоћи, капи које су нечујно клизиле по црепу над њом, а онда у млазу падале са ивице стрехе; понекад је знала кљуном да се биска испод крила, пажљиво да намешта перје, да се премести са једне на другу страну, не одижући се из лежећег положаја. Спољна сијалица са горње ивице наше куће осветљавала је њено мирно тело.

Дани су се претворили у седмице, седмице у месеце, и сви смо постали свесни њеног сталног присуства: при сваком изласку или уласку на врата, знали смо да је она ту, као неко ко је већ постао неизоставни део, као чувар наше скромне окрњене породице и куће. Уз пса и мачку, она је некако постала трећи део мог личног власништва, мог „сточног фонда”, јер је онај прави, у штали, обору и кокошињцу, припадао старијима. Али сам се, не са мањом бригом, старао о њима. Псу сам у отвор у камари, уз парче корице које је за њега одмеравао деда (он је бескорисно штедео у свему) додавао кришом одвојено од својих оброка; мачка је (уз сопствени улов и умочене комадиће које јој је мати, такође кришом од деде, неприметно давала) знала да сачека мужу у штали, након које би јој (опет моја мати) сипала млеко у пени до врха зарђале конзерве; мрвице сам знао да посејем на трему – ујутро их није било, па сам веровао да их је гугутка, опрезно слетевши, покупила преко ноћи.

Прошли су божићни дани – у том се добу Божић славио готово кришом, а запослени редовно ишли на посао – промакли су Свети Сава и Свети Трифун, пролеће је већ мирисало око потока, и на осоју је већ цветао жутим сјајем дрен, а она је још слетала под кров, као у сигурност коју није хтела да замени другим местом. Дан се дужио под сунцем и, пред пролећним радовима, укућани су уместо два дневна оброка (у десет ујутро и у шест увече) почели да оброкују три пута. Ретко сам, готово никада, седао за сто са мојима за оброк. Не само због разлике у времену оброка (ја сам увек јео најмање три пута, мада се то на мом стомаку и није примећивало – разредни је увек питао моју мајку једем ли хлеб) већ и због самог начина обедовања деде: док су мати и баба тихо и скромно, готово нечујно јеле из својих плеханих тањира на угловима стола, деда је, раширивши се рукама над целим столом, кусао из великог чорбалука, сркао сочно и гласно, мљацкајући јаче од вепра кога смо гојили у обору, да би на крају широким покретом звучно бацао кашику у испражњени чорбалук. И поред тако обилних оброка, деда је ипак био сувоњав (омалог раста), чему је вероватно доприносила његова пргавост и прекост, уз – како ми се чинило – одсуство било каквих емоција и саосећајности.

Једног је влажног сумрака (напољу је лила већ скоро пролећна киша) ушао у кујну и подигао поклопац на шерпи, па га поново готово залупио, уз незадовољан израз на лицу. Потом је накратко изашао и вратио се: из шаке му је, испод пернатог тела, неприродно климала гугуткина главица. Кратким покретом ју је бацио на средину стола, и рекао баби да кува чорбу.

„Је л' ти само то јадно пиле фалило?!", сикнула је баба и, праћена његовим љутим погледом, отишла бесно у собу. Моја је мати, да би спречила срдиту бујицу из његових уста, хитро устала и из котла на шпорету, у коме смо стално грејали воду, сипала у лонац – за чупање перја.

Сав мој детињи бес, покуљао из утробе, заглавио се у стегнутом грлу; у дну очију зеледиле се сузе; срце ми је, имао сам утисак, престало да куца. Улетео сам у собу у којој сам спавао, залупио врата за собом тако да су се на кући затресла стакла, и ничице се бацио на кревет. Жалост ме је свом снагом стегла – бол коме моје детиње мршаво тело није могло да се одупре; свет је, као снег са крова, склизнуо у амбис.

Тешки мук је давио у тој мрачној соби (у прозор би понекад, ношена ветром, кратко задобовала киша): чуло се како у кујни плуска вода – мати је вероватно испирала мајушно тело, претходно извадивши изнутрицу у којој је још био несварен последњи оброк од мрвица и зрна које сам посејао на степенишној плочи; чуо сам како се врата

на ложишту шпорета отварају чешће и мати гура гранчице у ложиште да би што раније закипело и како, подуже после, цврчи преливена запршка у лонцу; мирис је дошао, ушуњао се испод врата, мирис који је стезање у грудима учинио јачим и болнијим. Чуо сам га (деду) како халапљиво куса и срче и чекао сам онај звук коначног одбацивања кашике у празну зделу, као свршетак ове страшне море.

Тако несвученог, непомичног и немог, затекла ме мати по уласку у собу. На сам руб кревета, тихо и пажљиво сместила је своје мршава тело, и полако и топло положила руку преко мене. Не знам када је киша престала да пада. Ни када ме је, загрљеног топлом мајчином руком, надвладао сан.

Никада, од те вечери до ове када бележим, нисам се срео са њима, нити научио те речи којима бих могао да опишем своју жалост, раздирући бол, и своју мржњу према њему. Желео сам да се од њеног меса отрује, да умре; да – кад јутро осване над црепом, као што ће више неће бити – ни њега не буде више. Знао сам да ће се сада, након што изује опанке и збаци горњу одећу, стравалити у кревет и захркати – у његовом великом желуцу топиће се последњи остаци малог телашца које је тражило сигурност на греди под црепом над нашим вратима.

Та мала, трагично усамљена (оне увек у паровима, који трају за живота, живе) и кротка птица, која се у тим месецима толико одомаћила да за њу није показивао интересовање ни увек гладни мачак, који је могао да је из два гипка покрета заскочи, а само је понекад готово незаинтересовано ка њој подизао своје светлом упаљене очи, јер је увек долетала у сумрак.

Још ми године и муке нису погрбиле стас, нити повиле ка земљи седу главу. Али, чак и када се то деси – ако се деси – имаћу снаге да се усправим, да подигнем поглед ка оном месту, где се на греди под црепом спајало њено телашце са сивилом мрака.

Време дуже од пола века је дуго – у неким животима то је и време целине – али ни толико дуго време није довољно да избрише слику.

Човек се учи док је жив

Радиша Драгићевић, Бор

Рођењем у месташцу које је некад имало статус варошице у коју су ноћу, под танким српом младог месеца, по прабини излокане летње калдрме, запрежним колима довели из села моју мајку у трудовима, у страху да ће онако ситна и крхка страдати на порођају без бабице (а са њом и ја, који још нисам бројан на овом свету) – у моје постојање се тако (нежељено) убележило то место, мада га ја некако дубоко у себи гурам на маргину и запостављам у односу на сеоце у коме сам растао (не и одрастао).

Тако сам, тим следом, тамо и проговорио. Проговорио сам језиком који сам упијао превелеким ушима од својих, од мајке најпре, језиком који је звонио међу тим зидовима (боље написати дуварима јер је кућа била од лепа), језиком који се чуо у дворишту, а и даље од њега, преко тараба и плотова, разореном калдрмом која је водила далеко, а чуо се и на пољанама на које су ме најпре износили у шарено истканој вуненој љуљци и везивали је између две гране дрвета у време копања и жетве; грана, са којих сам касније (као мајмун) сишао и наставио да ходам овим великим светом.

Тај је језик, дакле, суштински, у свој својој бити, мој прави матерњи језик.

Касније, кад је у сеоце низ ред неуједначених бандера стигла струја, сусрео сам се први пут са „страним” језиком. Истина, тај језик који се чуо из дрвених кутија са плавичасто-зеленим магичним очима није био неразумљив, бар не већина речи; говорили су га пријатни гласови невидљивих људи, за које су неки мислили да тамо (у тим кутијама) и обитавају – али тај је језик остајао само у ушима, никако не налазећи пут до уста, мада су, анатомски гледано, постојали неки путеви да се то у мојој глави и деси.

Школска учионица је била прво место где сам морао да проговорим тим страним језиком – целодневно блејање у те магичне очи чаробне кутије вероватно је допринело да ме учитељица никада не исправи у обраћању и говору, али сам и даље тај нови говор остављао под неким каменом на зиду крај школске капије (нисам га носио кући, нити се користио њиме), а ујутру, по доласку, као вештачку вилицу, стављао сам га поново у уста.

Ипак, тај новоутемељени језик (правилни, како је прописан, или нормиран – како сам га касније најчешће називао) на неки начин се ипак увлачио у мој сеоски дом: школски задаци су морали бити писани на њему, па сам их зато (као у потаји) писао најчешће сакривен на пречаги под столом или иза статива разбоја, на којем је моја мати зими ткала ћилиме, да има за дар који ће јој требати кад порастем, да ме ожени.

Мати је можда и крива за моју личну судбину (усуд): кад су довели попа Чеду из суседног села (у нашем цркве никада није ни било, па нас Бог није гледао), пре него што се дохватио крчага, наредио је мојој мајци да нешто „као ради“ јер је то обичај налагао, а моја мати се, ваљда као најближе (мотике су биле у подруму), дохватила мастиљаве оловке којом је деда у верском календару на десним линијским странама записивао позајмице и дугове, кад се која свиња „букарила“ или кад Шара и Милка треба да се отеле, и том оловком почела неконтролисано да шврља (као да пише – што и данас утиче на моја писања) по неком парчету новина које су се ту необјашњиво нашле.

И тако сам, кроз школовање, увек ишао у борбу на два фронта: у сеоцету, ако бих почео „нормирано“ да говорим – наилазио бих на подсмех (погосподио се, злурадо би шапутали иза леђа); у граду, ако би ми промакао макар кратак дијалекатски израз – клиберили би се злобно (гледај сељачину).

Разапет, тако, између два света, између два језика, трудећи се да на оба места продрем у суштину, да их некако у себи помирим, да их на одређени начин спојим, спознао сам да дијалекатски говор, дакле – мој матерњи језик, никако није сакат језик, ни погрешан, ни смешан; да и он, упркос мању падежа у односу на нормативни, и мноштву других мањкавости, има своја утемељена правила, има своју лексiku и синтаксу. Његовим изразима, дакле тим језиком, може се изразити и суштствена топлина и туга какве у нормативи нема, или је нема такве снаге: ретка (маргинализована) истинска књижевност (а не спрдња) на њему писана далеко је од равни критичког вредновања, и све је даље како време одмиче, а ми, задојени тим језиком, одлазимо са овог света. Често се сетим оне Арсенове: „Ја нећу имати с ким остати млад, ако сви остарите, и та ће ми младост тешко пасти“, која се умногоме може пројектовати и на ову (иако другачију) врсту нестанка.

Стари пастири, који су нама, деци која су одрастала уз стада, покровитељски долазили на дружење, научили се ме да касније увидим да између мудрости и учености понекад нема знака једнакости, да интелигенција није само услов за академски статус, да доброта не запоседа све људске душе. И, коначно, да се истинске мудрости и искуства могу поделити (или предати) не само из дебелих тврдоукоричених књижурина него и из некићених дијалекатких казивања и прича.

Овде нећу да помињем тезе неких аутора о томе шта би се десило са нормирањем језика да се Вук Караџић родио на овом простору, и да је језик овдашњих „свињара и говедара“ уведен у писмена, и ову реченицу можете да сматрате непостојећом – тек да помислите на сличан начин.

Наш нормирани (назовимо га и правилни, књижевни, званични...) језик, као вид комуникације, жива је материја. Као такав, он се стално обогаћује, унапређује, прилагођава и добија нове облике и нова правила употребе. Неке речи из њега, једноставно, нестају (али се и не бришу), зато што означавају појмове који представљају нестале ствари или обичаје. И у писању нестају нека правила (на пример: раније се, пре само нешто више од пола века, уместо фудбала – писало футбол, уместо српска – србска; на крају сваког наслова текста

у новинама или наслова књиге стављана је тачка...). Неке речи у наш језик улазе као туђице (углавном као последица окупацијских доба – мноштво турцизама и германизама), а неке нове (највише из области технолошког развоја) заузимају своје значајно место; већина тих новонасталих речи истоветна је или слична у свим светским језицима.

У великим језицима прогрес је највидљивији у области која је у вези са технолошким напретком („смишљају” се и уводе у употребу нове речи), док у мале језике овај прогрес углавном улази као туђица. Притом, термин велики језик никако не подразумева и одлику језика већег богатства и начина изражавања, већ само број оних који тим језиком говоре.

Једине константе су изумрли језици, и то само они који су (попут латинског) и даље у употреби, у посебне сврхе – али не у свакодневной комуникацији.

Промене у језику нису уједначене по времену нити по обиму и њихов „термин план” често зависи од многих околности, па и од друштвеног развоја (уређења) и праваца које диктирају одређене прилике.

Сведоци смо, тако, да је у последње време, између осталих, у нашем језику (не и правопису) све присутнија промена у смислу родне осетљивости, највише у области описа занимања или статуса, према половима. Та пракса је постојала и раније: учитељ и учитељица (у селима се говорило – учитељка), доктор и докторица (докторка), песник – песникиња, тркач – тркачица, рукометаш – рукометашица итд. Притом, постоје и називи који се разликују у делу основе: балетан – балерина (балетанка је врста обуће).

Но, сада се, бар за неке остареле уши – оних којима је (по Његошу) „прошла жњетва” – уводе нови термини који им својом рогобатношћу делују као тешко прихватљиви: психолог – психолошкиња, ендокринолог – ендокрилошкиња, пнеумолог – пнеумолошкиња, хирург – хируршкиња, филозоф – филозофкиња... и тако унедоглед, али је све то (опет) у функцији измена које се, као у свакој живој материји, дешавају.

Исто тако, у говору новијег времена, простог (не простачког, већ просечно образованог) човека збуњују неке географске одреднице и тврдње. Код навода места живљења, примера ради, каже се: „живим у Београду, на Коњарнику” или „живим у Бору, на Трећем километру” – и ту нема збуњенице. Наводи се место живљења и ужа локација. Али, неки (углавном сви) пишу: Живим на Убу, при чему се ужа локација изједначава са именом места. Ако би овакав приступ применили на такође двословно име места Ба, близу Ваљева (познато по Конгресу покрета ДМ), могла би настати дилема: Живим у Ба или живим на Ба? А то није једини пример.

Коначно, и у називима мештана неких места има дилема: до краја шездесетих, становнике Бора називали су Борчани – а онда је неко наводно чуо да код Београда постоји место Борча, па да их не би изједначавали, оне из Бора су преиначили у Боране (што има логике), а онима из Борче препустили да буду Борчани.

Некако од тог времена становнике Приштине су почели називати Приштевци, мада логика озбиљније нуди Приштинци или чак Приштињани.

Очигледно, наш језик и правопис, као и свака законитост, имају изузетке, мање спорне лингвистима, а више нама, обичнима.

Многи изрази присутни и у нормираном језику данас нам делују као необјашњиви: термин обадвојица је пример несувислости: може се рећи двојица или оба, обојица, а ипак није неисправно рећи ни обадвојица, као ни обадва, обадве или обадвоје.

Исто тако, из мноштва метафора које многи користе несвесни њихове погрешне употребе, не само у свакодневnoj комуникацији већ и у медијским (писаним и говорним) вестима, можемо да издвојимо као пример већ окоштали израз „гомила народа”, али су гомиле само дрвља и камења, а народ је у групи, маси, скупу или мноштву (сем пежоративно, као у песми „Хипнотисана гомила” Партибрејкерса).

Чини се да у данашњем времену највећу штету нашем говору наносе тамо одакле смо раније највише учили о језику и говору. Те некада звонке дрвене кутије не само да су остале без магичних очију (слепе) већ су се претвориле у широке дигиталне даске које лепимо на зидове, из којих цуре љубичасте осоке, смрдљивије него оне гнојне из порозних зидова под сенгрупима сеоских штала и нужника. Драгана Бабића и Светолика Митића заменили су (благо речено) иритантни Огњен Амићић и Иван Ивановић; Брану Сурутку и Миодрага Здравковића – Миломир Марић и Јована Јеремић; глас непоновљиве Драге Јонаш нестало је пред неартикулисаном циком која је предивни изговор наших речи новом акцентуацијом претворила у катастофичан звук – дотле да се, на пример „не могу” и „не мора” изговарају спојено, као једна реч, јер је друга реч остала без акцента – па се све чешће тако и пишу: „немогу”, „немора”.

И тако је све, наједном, јурнуло на нас неспремне – не само из „бекстејцова”, него одасвуд.

Велики је број новоустаљених израза и флоскула којим нас (као житким бла-том) затрпавају у свим сферама, почев од фудбала: „Оставили смо срце на терену!” (а ноге вероватно у свлачионици), узвикују независно од учинка и резултата наши „фузбалери” и тако кућама одлазе без срца, али пуних џепова. Силиконске наказе устрептало саопштавају како им често лепршају „лептирићи у стомаку”, подразумевајући да већ знамо где једино отуд могу да излете.

У „мисаоним” ТВ-исказима разноликих Гоца, Цеца и Јеца, уместо некад најчешћих поштапалица „значи” или „овај”, сада преовлађује много „срећније” и шире „тако да овај”!

Најновији бисер (чух га чак и у наступу неког генерала) гласи „свашта нешто”, и тај се израз показао заразнијим од короне.

Коначно, са највишег места, на дневни ред дошла је и новосмишљена родољубива флоскула: „Предаја није опција!” Ваљда да замени „Боље рат, него пакт!” Можда ће је и заменити снагом и брзином овог новог говора (језика), који нас преплављује као мутна и беспопштена бујица, искочила из свог вековног корита.

Бујица, пред којом нам (чини се) нема спаса.

Бујица, пред којом можда треба занемети.

И заћутати.

Као и језички тек приучен аутор на крају овог текста.

ИЗ

БЕЛЕЖНИЦЕ

Библиографија као прилог проучавању југословенске и српске социологије

(Вукотић, Бојана и Добрило Аранитовић.
Социолошки преглед 1938–2020: Библиографија.
Београд: Српско социолошко друштво, 2021)

Ана Јанковић, Народна библиотека Бор

Библиографија прилога у *Социолошком прегледу* већ је рађена по периодима и објављивана у сâмом часопису. Библиографи су били Бојана Вукотић и Добрило Аранитовић, сада аутори опсежне и исцрпне библиографије свих прилога објављених у *Социолошком прегледу* од 1938. до 2020. године, израђеној на захтев Српског социолошког друштва, а поводом 80 година постојања часописа.

Библиографија *Социолошког прегледа* је много више од пописа чланака објављених у овом часопису током његове осамдесетогодишње историје, од оснивања часописа 1938. године до 2020, која је последња година обухваћена библиографијом; то је и својеврсни преглед историје југословенске и српске социологије, а захваљујући беспрекорном библиографском поступку који су користили врсни и већ доказани библиографи Бојана Вукотић и Добрило Аранитовић, ова публикација представља велики допринос библиотечко-информационој делатности, али и другим научним дисциплинама. Исцрпна и анотирана библиографија јесте најбољи начин да се, пошто је реч о часопису који излази више од осам деценија, сачини преглед свих аутора и објављених текстова, што ће бити велика помоћ свима којима је потребна информација о темама заступљеним у *Социолошком прегледу*.

Пуних 80 година након појављивања првог броја 1938. године, Библиографија *Социолошког прегледа* открива нова поглавља за разумевање историјских и стручних околности под којима је овај часопис објављиван.

Грађа систематизована у библиографији расветљава и уређивачку концепцију часописа, његов значај за друштвене науке будући да је као мултидисциплинаран у заступљености и обради тема – што је и најављено у првом уводнику 1938. године – објављивао и текстове из области филозофије, политичке економије, права, политичких наука, педагогије, студија медија и др., што је допринело томе да теме презентоване у *Социолошком прегледу* буду занимљиве и научницима и истраживачима који се баве сличним или повезаним темама које нису строго везане за социологију.

Као што то и јесте уобичајена пракса, у „Уводним напоменама уз Библиографију Социолошког прегледа 1938–2020” изнети су важни подаци везани за настанак и живот првог југословенског социолошког часописа, чији је први број, заправо зборник 166 радова, први пут објављен непосредно пред Други светски рат, 1938. године.

С обзиром на то да је часопис током свог постојања прошао кроз неколико фаза, ова библиографија олакшава увид у све моменте развоја часописа који је по свему пратио европску социолошку мисао и из године у годину расветљавао савремене теме, идеје и дискурсе којима је давао немерљив допринос.

Часопис је мењао динамику излагања, четири пута је мењао свој поднаслов – у зависности од варијанти имена издавача из 1938. године – Друштва за социологију и друштвене науке (данас Српско социолошко друштво). У издавању часописа учествовали су и други субјекти и сви су побројани у Библиографији. Осим ових појединости важних за препознавање периодичне публикације, наведени су и финансијери, и посебно исцрпан списак свих главних и одговорних уредника, заменика главног и одговорног уредника, гостјућих уредника, секретара редакције и чланова редакције од 1961. до 2020. године, чланова Издавачког савета, који је деловао од 1973. до 1993. године, као и чланова уредништва специјалног издања на енглеском језику у којем су објављена саопштења социолога Србије на 9. светском конгресу у Шведској, 1978. године. Нису заборављени ни други важни momenti у животу часописа: повремено објављивање тематских бројева, као и покретање Библиотеке Социолошког прегледа, у оквиру које је објављена и ова библиографија.

Увидом у Библиографију, видимо да је зборник из 1938. године штампан ћирилицом, затим су бројеви од 1961. до 1997. године латинични, да би се од 1998. године Социолошки преглед поново штампао ћирилицом; од 2017. године сваки прилог штампан је упоредо и на енглеском језику, а прилози на енглеском преведени су на српски језик. Ово је била идеја актуелног уредника Социолошког прегледа Уроша Шуваковића, који је сматрао да ће часопис на овај начин бити видљивији у страниј научној јавности, што је утицало на то да више страних аутора објављују своје текстове у часопису.

У овој својеврсној историји Социолошког прегледа наведено је и то да се од 1964. године штампају сажетци на енглеском језику и што је посебно важно – од 1985. године радови се категоризују и додељују им се УДК бројеви. Од 1994. године, овај часопис поприма све елементе савременог стручног и научног часописа: на почетку сваког прилога наводе се имена аутора, афилијација, УДК број и категоризација прилога, резимеи на српском и неком од страних језика, кључне речи. Од 2004. године сви бројеви часописа доступни су и у електронском облику на сајту „Социолошки преглед”, као и у Српском цитатном индексу, где им је ретроактивно додељен DOI (Digital Object Identifier), а у овој бази доступни су и апстрактни радови објављених у часопису од 1991. године. По овоме се Социолошки преглед издваја од већине осталих часописа из области друштвених и хуманистичких наука, где су дигитализовани махом последњи бројеви.

Следствено томе, и сама Библиографија Социолошког прегледа доступна је и у штампаном и у дигиталном облику (на сајту „Социолошки преглед”), где се од 14. децембра, Дана библиотекара, налази и обавештење да је књига добила престижну награду за допринос библиотечко-информационој делатности „Стојан Новаковић”, коју додељује Библиотекарско друштво Србије.

Библиографија је рађена по највишим библиотечким стандардима, коришћен је ISBD(CP), библиографски опис је потпун и садржи исцрпне податке о сваком прилогу: наслов, поднаслов, имена свих аутора, материјални опис и све неопходне напомене, упоредне наслове на неком страном језику (ако их има). Библиографија је и аотирана јер је у неким библиографским јединицама пописан садржај чланка уколико се он састоји од више издвојених тематских целина које имају поднаслове.

Свака библиографска јединица садржи податак о томе где се прилог налази у часопису, УДК број, а оне јединице које у овом попису представљају прилог објављен 1999. године па надаље, имају наведен и DOI, који је истовремено и веза до странице на интернету где се налази сâм прилог. Уколико прилогу није додељен DOI, у Библиографији је наведена адреса на интернету и то тако што линк понекад води до самог прилога, а понекад до појединачног броја часописа или до комплетног годишта, па се на овај начин може приступити и дигиталној верзији сваког чланка.

Све јединице поређане су у оквиру свеске, редоследом као у садржају и обележене од почетка до краја редним бројевима у низу од 1 до 2.417. Одреднице у библиографији су ћириличне.

Библиографија садржи корисне пратеће инструменте: Таблицу годишта и бројева са укупним бројем страна по годинама, тако да се на крају даје податак да су текстови у Социолошком прегледу објављени на укупно 29.750 страна, колико их је и требало прегледати зарад израде библиографије; побројани су и тематски бројеви и блокови, након чега следе регистри: Регистар аутора, Регистар преводилаца, Предметни именски регистар и Регистар тематских бројева и блокова.

На крају књиге посебно место имају главни и одговорни уредници и њихове биографије, те председници Издавачког савета са биобиблиографијама.

Аутори нису пропустили ни то да се осврну на визуелни идентитет часописа, а свака промена је приказана и у Библиографији, тако што су хронолошким редом, како су се мењале, одштампане предње корице.

Међу прилозима су и „Сећања првих сарадника Социолошког прегледа, потом текст Добрила Аранитовића „Сећање на лепог Мику, мог професора социологије: Михаило В. Поповић (1925–2011)“, који је био први главни уредник након обнове и коме се приписују и највеће заслуге за поновно покретање часописа, а потом и краћа студија Слободана Ч. Антонића „Шест деценија обновљеног Социолошког прегледа“ о најважнијим моментима који су се збивали с часописом од поновног покретања 1961. године (до тада је објављен само први број као зборник радова 1938. године) до данас. Следе табле са коричним листовима монографија објављених у оквиру „Библиотеке Социолошког прегледа“ и рецензија рукописа Бојане Вукотић и Добрила Аранитовића „Библиографски прилог проучавању часописа Социолошки преглед“ Јовице Д. Тркуље, који је у пар реченица истргнутих из ове целине у ствари најбоље описао значај ове библиографије: „Пажљиви читалац Библиографије запазиће не само важне доприносе појединих интелектуалаца него и њихова ограничења и илузије: она речито говори не само о путевима него и о беспућу социолошке мисли у Србији и Југославији. Штавише, библиографске јединице у овој књизи приказују објављене текстове као смислену слику једног времена, једног људског трајања и стваралачког напора. Ова библиографија је и добро полазиште ка другим питањима везаним за социологију, социолошку мисао и друштвену науку у Србији.“

Иако замишљена да заокружи јубилеј – осам деценија од покретања часописа – својим истраживачким дометом, надахнутим и аргументованим библиографским поступком, ова књига превазилази своју улогу прилога којим се обележава значајна годишњица и постаје инструмент за шире сагледавање и даље истраживање савремене социолошке мисли у Србији и посебно – открива нова поглавља за разумевање историјских, научних и стручних околности које су пратиле вишедеценијско постојање Социолошког прегледа.

Избор из поезије

Кристоф Мекел (1935–2020)

(Изабрала и с немачког превела Јелена Радовановић)

Шапутање

То да си је љубио, дуж обале са њом
шетао под месечином –
да си јој куповао хаљине, сукње и блузе,
скупи накит и стварчице од злата као и мени,
летње шешире, вино у брдима и сребрне кашичице –

и то да си јој надевао имена –
ноћна капи моје душе, плава птицо –
то да си био са њом у блиставом јуну
и нестало са њом у јесен ко зна где –

али то да си са њом шапутао
у ноћи, уз пламен свеће и уз совин хук.
О шапутању је реч. О шапутању.

Смрт

Болестан од дивље љубави према црним кестенима
на рубовима мрачних одаја смрти
живео сам и знам: кад дођу ноћни ветрови
умрећу под црним кестенима.

Котрљаће ми се црно кестење у руке,
црно кестење једно за другим удараће
у врелу љуску мог чела.

Црно кестење лупаће као громка звона
о моју шупљу трошну лобању.

Изгубљено тело

Шуштале су празне
једног глоговог лета
хаљине у остатку мириса
који си ми одлазећи оставила
заједно са својим
марамама и шаловима.

Упијао сам се у њих
и покушавао да докучим
твоје тело
кожу и руке.

Бескрајно је пуста хаљина висила
блистава се марама лелујала мртвих набора
и прелазео сам преко тканина
што су некад дисале у раскоши
покрета твојих кукова и шума твојих руку
тумарао сам међу хаљинама
за једном љубављу као на гробљу
и стајао ослушкујући
неће ли твој дах празне наборе
и трошне мараме
покренути још једном –

и научио сам да живим
у остацима
од тканина и прохујалог мириса
чекајући те да опет уђеш
у остављене хаљине
и можда ме позовеш
напоље
далеко напоље
у твоју гологињу, у пучину твоје косе.

Масовна гробница

Папагаји, змије, људи,
бродови, шуме, рибе, ајкуле,
овде на дну велике рупе
сместите се и скрасите.

Око уз око, зуб уз зуб,
лобања уз крило, пераје, копито,
свете минерала, животињски свете, људски свете,
споразумите се и пустите корење у прах.

Нико неће подићи тежак надгробни камен
над вашим костима;
радујте се и грејте се; у тами
спавају животиње, само ти, човече,
још увек јаучеш.

Химна

Живим у земљи која своју подерану
и крпљену одећу огледалима неба
показује без нарочите кокетерије,
у земљи под ореолима од суза,
којој су зидови плача вечне границе.

Живим у земљи заљубљеној у смрт,
чије је тло намештено бескрајним ковчезима
и опремљено костима, што очишћене
крчмара смрти моле за нову дружину.
Небу те земље сунце добро стоји,
али се њене фабрике смрти никад не затварају.

Живим у мирису устајалих уздаха,
у извесности смрти и неизвесности живота,
двоструко невољно везан и обавезан
страхом и неизбежним опрезом,
потребним циркуском мајмуну
да не падне са леђа слона.

Живим у земљи заљубљеној у смрт,
којој је крчаг суза грб и сувенир,
пијавица – маскота, заставе – страшила за птице.
Хиљадити унук моје наде мртав је,
последњи штит моје вере сломљен.

У овом кавезу

И видим: у овом кавезу од удисаја и година
 има довољно места за нас и једну звер.
 Једног јутра се будиш и ја
 долазим са лавом преко планина а ти
 отвараш широм прозор и довикујеш:
 тако можемо да живимо!

Када је о овој земљи реч

Када је о овој земљи реч: то није место
 да се положи камен темељац за будуће дане. Ово није место
 за нешто више, осим да битишеш у хладноћи, изопштен,
 једнослован и надгласан. Кад у теби лута кост
 у потрази за животом и избија гладна
 радости и будућности, али се враћа
 немирна, рањена светом, надамак смрти – где је друг
 који се не цењка, где брат без прорачуна? Ко није
 погазио или продао свој сан и свој језик прилагодио
 сваком пропису и користи?
 Ко није увукао главу, ко не гмиже
 са пола сунца под шеширом у своју рупу,
 где пада прашина на беспомоћност и љубав је
 кућни љубимац који спава. Где је човек
 који на рукама не носи лисице нити их ставља, где је
 место да се положи камен темељац за време које долази?

Овде застајеш и не чекаш да ти се каже: одлази одавде.

Априлска песма

Ти светли градови на води, по могућству
 на некој чистој обали у пролеће!
 Небо поклања своју залиху празнине, али ми
 жмуримо и не подижемо више капке,
 хотели се више не греју, али ми лежимо с кожом
 уз кожу
 и спавамо у блиставо подне, ништа нам не недостаје.

rent a house

Под високим брестовима
сумрак и мир
северне зиме. Лишће на степеницама
дрвене веранде. Столице за љуљање
и ловачке пушке господина Хувера.
Више него што ти треба
за живот пре краја лимба.

Али кућа
стоји у погрешној земљи и твоје
љубавнице су туђе жене, твој
језик овде не говори нико осим људи
који не свраћају у суседство
господина Хувера.

Једини

То поподне, тај
багремов лист који бескрајно
пада кроз трен мира, та
шибица у њеној руци, та цигарета
уз упаљени мотор, то
бескрајно ћутање и то дрхтање
на њеним уснама, тај
дах у једном једином пољупцу
једном и једином
у толиком мноштву протраћених дана.

Стари Орфеј

Ослепоо си, старче, оглувео
и успорено окрећеш ручицу; јуче је
низ булевар дошетала
смрт прерушена у дерана, звиждукнула
и убацила у пролазу пацова у твој вергл;
сад цури крв из раштимованих ваљака које окрећеш,
публика пљује и пролази,

сам си и не вредиш чак ни као храна својој музи;
 деран, твој млађи брат, насамарио те је
 и да ниси имао нас, своје пријатеље, песнике и њима сличне,
 да те одменимо, не би било више ни гроша за тебе, ни мелодије,
 ни оног горког остатка бесмртности који ти повремено
 неки наш стих удељује, уз коске твом псу за слепе;
 тупо стење стара слава са твог ваљка
 и твоји котури тужно врте
 мелодије из мртвачнице сна, у ухо
 још увек оданих ти песника.

Друга Земља

Тек када дрвеће буде одбројано и
 лист по лист однесен у установе,
 знаћемо колико је Земља вредела.
 Заронити у реке пуне воде
 и брати трешње у јунско јутро
 биће привилегија малобројних.
 Сећаћемо се радо потрошеног света
 кад се време мешало
 са чудовиштима и анђелима, кад је небо
 било отворени одвод за дим
 и кад су јата птица летела изнад аутопута
 (стајали смо у врту и наши су разговори
 одлагали време, одумирање дрвећа,
 узгредне легенде о коприви).

Shut up. Друга Земља, друга кућа.
 (Соколово перо у орману. Лист. Вода.)

Слово о песми

Песма није место где се негује лепота.

Ту је реч о соли која пече на рани.
 Ту је реч о смрти, о затрованим језицима.
 О отаџбинама које личе на гвоздене ципеле.
 Песма није место где се истина улепшава.
 Ту је реч о крви која тече из рана.

О јаду, о јаду, о јаду сна.
О пустошењу и одбацивању, о климавим утопијама.
Песма није место где се лечи бол.

Ту је реч о гневу, обмани и глади
(стадијуми засићења овде неће бити опевани).
Ту је реч о томе да се ждере и буде прождеран
о муци и сумњи, ту хроника је патњи.
Песма није место где се ублажава смрт,
утољује глад, идеализује нада.

Песма је место насмрт рањене истине.
Крила! Крила! Анђео се стрмоглављује
и свако перо лети крваво у бури повести!

Песма није место где је анђео поштеђен.

instant day

једном ће
чак и сунце
моћи јефтино да се купи:
светлост у праху
у тамној кеси.

Ујутру умешаш
прах у небо
изнад свог камења,
иако се чак ни киша
не види
при таквом светлу.

Ветар
распршује сумрак
и цепаш кесу
уз прасак
у потпуној помрчини.

ЛЕТОПИС

Летопис библиотеке

- 9. септембар:** Представљање књиге Пу-
жопис – упорност сећања алпини-
ста Ане Ђусић (Крагујевац) и Алек-
сандра Павлова (Бор); модератор:
Горан Миленковић (НББ);
- 13. септембар:** Представљање романа
Дама из Госпођинаца завичајне ау-
торке Летице Миловановић, који је
добио подршку на Конкурсу града
Бора за финансирање или суфинан-
сирање пројеката од јавног интере-
са у области културе;
- 14. септембар:** Представљање система
учења НТЦ („Никола Тесла центар”)
и књиге Бранко и Станко: пут у Еле-
ментаријум Немање Бојанића и Ву-
ка Рајовића;
- 15–19. септембра:** „Борски сусрети” – завр-
шна манифестација међународног
пројекта „Новим путевима у нову
будућност”;
- 15. септембар:** Отварање „Борских сусре-
та”; излагање Јелице Јовановић
„Инфраструктурирање региона. Ма-
теријалност и неоипљивост Но-
вог пута свиле у Србији”;
- 16. септембар:** Отварање архиве „При-
че између зидова” уметнице Џесфи
Џенг и заједничко читање у би-
блиотеци; пројекат и дело пред-
ставиле су Виолета Стојменовић
(НББ) и Биљана Ђирић („Шта би ку-
стосирање могло/требало да буде”);
- 17. септембар:** Представљање публикаци-
је *As you go... the road under your feet,
towards the new future* и истоиме-
ног међународног пројекта; о књи-
зи и пројекту говорили су: Ларис
Фројђе, директор Музеја Рокбанд
у Шангају (онлајн); Ајгерим Капар,
платформа „Артком”, Астана/Алма-
ти; Робел Темесген, уметник, Адис
Абеба/Осло; Синкне Ешету, писац,
Адис Абеба; Драган Стојменовић,
библиотекар Завичајног одељења
НББ и Биљана Ђирић, уредница
зборника и ауторка пројекта;
- 18. септембар:** Жалбени перформанс етиоп-
ског уметника Робела Темесгена;
- 19. септембар:** Представљање Завичајног
одељења Народне библиотеке Бор
учесницима „Борских сусрета”;
- 26–28. септембра:** Тродневна радиони-
ца и тренинг за ученике средњих
школа у оквиру пројекта „Унапређе-
ње културе владавине права међу
младима у Србији”, који спроводи

Београдски центар за људска права,
уз подршку Мисије ОЕБС-а у Србији;

29. септембар: Представљање збирке фељтона *Пут у тачку* завичајног аутора Јована С. Митровића; о књизи су говорили аутор, Светислав Ђурић и Весна Тешовић (НББ);

30. септембар: Представљање књиге за децу *Лука каже* Срђана Тешина, у оквиру циклуса „Из-лог“; разговор је водила Виолета Стојменовић (НББ);

1. октобар: Гостовање Срђана Тешина у библиотечком огранку у Злоту и представљање књиге *Лука каже*; разговор Срђана Тешина и Лазара Павловића у оквиру циклуса „Из-лог“, током којег су узајамно представили своја дела *Мокринске хронике* односно *Приче о Адаму*;

3–7. октобра: Дечја недеља на Дечјем одељењу НББ – 11 књижевних и филмских програма за децу предшколског и основношколског узраста;

13. октобар: Представљање збирке песама *Кћери, зар не видиш да горим* Иване Максић у оквиру циклуса „Из-лог“; с ауторком је разговарала Виолета Стојменовић (НББ);

21. октобар: Дружење писца Дејана Алексића с ученицима ОШ „Станоје Миљковић“ у Брестовцу, у организацији НББ, програм су водиле Весна Тешовић (директорка библиотеке) и Марија Радосављевић (Дечје одељење НББ); разговор Ане Ристовић и Дејана Алексића у оквиру циклуса „Излог“, током којег су узајамно

представили своја дела *Књига нестајања* односно *Уради сам*, уз разговор с публиком која је донела и изложила своје „нестајуће“ предмете;

2. новембар: Представљање новијег стваралаштва за децу *Уроша Петровића* (*Бајке: првих седам, Неко се уселио у ону стару вилу и Страховита књига*); програм су водиле Весна Тешовић и Марија Радосављевић (НББ);

3. новембар: Гостовање писца за децу и младе *Уроша Петровића* и представљање његовог књижевног рада у основној школи у селу *Кривељу*, у организацији НББ;

4. новембар: Акредитовани семинар за библиотекаре јавних библиотека на тему „Иновативне комуникационе вештине и мотивисање запослених у остваривању својих циљева“ (Милица Поповић, Библиотека Матице српске);

8. новембар: Акредитовани семинар за библиотекаре јавних библиотека на тему „ИКТ путокази касавременој библиотеци“ (Мирко С. Марковић, Интернет клуб Љиг);

17. новембар: Представљање романа *Усамљени сањар* завичајне ауторке *Данијеле Добершек*, који је добио подршку на Конкурсу града Бора за финансирање или суфинансирање пројеката од јавног интереса у области културе;

18. новембар: „Извођење демократије: друштвена игра“ – програм који су, у оквиру фестивала „На сопствени

- погон" Асоцијације Независна културна сцена, организовали и реализовали КИОСК (Београд), Завичајно одељење (НББ) и Центар за неформалну комуникацију „Немушто“ (Бор);
- 22. новембар:** Књижевно вече ученика ОШ „Вук Караџић“;
- 23. новембар:** Представљање романа Кћер богумила завичајног аутора Ненада Митровића, који је добио подршку на Конкурсу града Бора за финансирање или суфинансирање пројеката од јавног интереса у области културе; о књизи су говорили аутор и Весна Тешовић (НББ);
- 24. новембар:** Културно-уметнички програм и квиз ученика ОШ „Вук Караџић“, поводом Дана школе;
- 2. децембар:** Представљање збирке афоризама *Прочешљане, разбарушене мисли* завичајне ауторке Марине Раичевић и гостовање стендап комичара Миодрага Стошића, уједно и рецензента публикације;
- 7–8. децембар:** Онлајн обука запослених на тему „Етика и интегритет“ (Агенција за борбу против корупције);
- 10. децембар:** Удружење „Тим креативних идеја“ организовало је, под покровитељством Града, програм „Мајка рађа културу“, који је обухватао изложбу фотографија на тему мајчинства и трудноће и три стручна предавања проф. др Бранке Стаматовић, доц. др Томислава Гајића и проф. др Марије Младеновић, који су говорили о утицају коришћења културних садржаја на рани развој личности детета (пренатални период и прва година живота);
- 17. децембар:** Асоцијација за развој града организовала је предавање „Зелено рударство – мит или стварност“ проф. др Снежане Шербуле и пројекцију документарног филма *Кинин омиљени европски партнер*, у оквиру пројекта „Вокс попули – има ли места за нас?“, који се реализује уз подршку Центра за истраживање, транспарентност и одговорност (ЦРТА, Београд);
- 23. децембар:** Представљање пројекта „Седам Влашића“ Народне библиотеке Бор, који поред набавке нове опреме и израде софтвера, обухвата и потпуно претражив дигитализовани раднички лист Колектив (годишта 1947–1992), доступан на рачунарима за кориснике у библиотеци, а ускоро и онлајн, путем Дигиталног завичаја;
- 29. децембар:** Весна Тешовић, директорка Народне библиотеке Бор, ученицима 3. разреда средње Економско-трговинске школе у Бору одржала је у библиотеци предавање о организацији догађаја и скупова;
- 30. децембар:** Новогодишња приредба Удружења „Мозаик“, које обезбеђује дневни боравак за децу и одрасле са сметњама у развоју.

УПУТСТВО АУТОРИМА

Упутство ауторима, преводиоцима и приређивачима

Да бисмо избегли извесне недоумице на које наилази редакција приликом приређивања текстова за штампу, али и ради једнообразности текстова, молимо ауторе, преводиоце и приређиваче да се придржавају следећих упутстава:

- У Бележници се објављују раније необјављивани текстови;
- Текстови се редакцији достављају искључиво у електронској форми, имејлом на адресу nbbor@mts.rs, са назнаком „За Бележницу”, уређени у програму Microsoft Word;
- Све прилоге који иду уз текст као илустрације (фотографије, дијаграми, графикони, табеле и сл.) треба доставити одвојено од текста, такође у атачменту, док у тексту треба јасно назначити њихово приближно место;
- Текстовете треба форматирати на следећи начин: формат странице – А4, текст у једној колони; обострано поравнање; фонт – Times New Roman; величина фонта – 12 за основни текст, 10 за фусноте и 11 за издвојене цитате дуже од 100 речи, као и за списак литературе и(ли) извора; проред – 1;
- Текст треба организовати следећим редоследом: у првом реду – име и презиме аутора/ауторке, (афилијација), место; испод тога – јасно одвојени (наднаслов), наслов (и поднаслов); текст рада (са поднасловима и фуснотама); (литература); (име и презиме преводиоца/преводитељке или приређивача/приређивачице);
- За писање наслова књига и часописа у самом тексту треба користити курзив (*italic*); за наслове песама, приповедака, текстова у часописима или књигама, филмова, позоришних представа, изложби и сл. користити наводнике као у примеру: „Искрена песма”, а у оквиру цитата, уколико је потребно – полунаводнике: ‘Искрена песма’;
- У раду се могу користити искључиво фусноте обележене основним бројевима;
- Уколико се у тексту упућује на друге изворе, они се и у фуснотама и на списку коришћене литературе наводе језиком и писмом самог извора;

- Стил цитирања у фуснотама и литератури јесте *Chicago Style (Humanities)* и молимо ауторе, уколико их текст садржи, да се овог правила придржавају. Упутство како се овај стил користи може се пронаћи:
 - у тексту „Чикаго стил библиографског цитирања” Драгане Сабовљевић у *Читалишту*, бр. 34 (мај 2019): 67–80; доступно и на: citaliste.rs/casopis/br34/saboljev_dragana.pdf и
 - на сајту <https://www.chicagomanualofstyle.org/home.html>;
- Аутори и ауторке имају слободу да се одреде за „Notes and Bibliography Style” (са фуснотама) или „Author-Date Style” (са референцама у самом тексту), доследно се придржавајући изабране верзије;
- Списак литературе треба саставити по азбучном или абецедном реду (зависно од писма текста), узимајући у обзир прво слово презимена аутора или наслова анонимног дела.

Редакција Бележнице ради лектуру и коректуру текстова и задржава право да у договору са аутор(к)ом измени наслов, наслов или поднаслов текста, као и дискреционо право да рад процени и не објави уколико не одговара утврђеним критеријумима, квалитативним, садржинским и формалним.

Објављени радови ни на који начин не смеју повредити ауторска права других појединаца или организација. За право објављивања, оригиналност и квалитет радова одговарају аутори и ауторке. Они су одговорни и за чињенице, податке и ставове изнете у тексту, који не морају бити у складу са ставовима редакције. Сматра се да су аутори и ауторке ауторска права на текст (и друге прилоге), од тренутка кад су их послали, пренели на Народну библиотеку Бор као издавача часописа, који се објављује у штампаном и електронском облику (на сајту Народне библиотеке Бор).

Текст објављен у Бележници аутор(ка) може објавити и у другим публикацијама, уз сагласност редакције и обавезно навођење извора, тј. броја Бележнице одакле је рад прештампан.

ISSN 1451-2378 = Бележница
COBISS.SR-ID 24403471
Изази два пута годишње

За издавача
Весна Тешовић

Главни и одговорни уредник
Виолета Стојменовић
Телефон: 030/458-120
e-mail: nbbog@mts.rs

Редакција
Ана Јанковић
Драгица Радетић
Горан Миленковић
Драган Стојменовић

Лектура и коректура
Ана Јанковић

Дизајн и прелом
Јелена Пејовић

Фотографије на корицама
Драган Стојменовић, Владимир Радивојевић

Штампа
„Терција” Бор

Тираж
200

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
БОР